

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN RAFİZÎ MEZHEPLERİN İTİKADÎ
GÖRÜŞLERİNE ELEŞTİRİLERİ
(KİTÂBÜ'T-TEVHÎD VE TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN
BAĞLAMINDA)**

**Hazırlayan
Ünal POLAT**

**Danışman
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT**

Yüksek Lisans Tezi

**Haziran 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN RAFİZÎ MEZHEPLERİN İTİKADÎ
GÖRÜŞLERİNE ELEŞTİRİLERİ
(KİTÂBÜ'T-TEVHÎD VE TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN
BAĞLAMINDA)**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Ünal POLAT**

**Danışman
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT**

**Haziran 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Ünal POLAT

İmza:

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN RAFİZÎ MEZHEPLERİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİNE ELEŞTİRİLERİ (KİTÂBÜ'T-TEVHÎD VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin .../.../2019 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. .../.../2019

Adı Soyadı : Ünal POLAT
Öğrenci No :
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Kelam
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Öğrenci Adı/İmza
Ünal POLAT

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“İmam Mâtürîdî’nin Rafizî Mezheplerin İtikadî Görüşlerine Eleştirileri (Kitâbü’t-Tevhîd Ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân Bağlamında)” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Ünal POLAT

Danışman

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT danışmanlığında Ünal POLAT tarafından hazırlanan “İmam Mâtürîdî’nin Râfizî Mezheplerin İtikâdî Görüşlerine Eleştirileri (Kitâbü’t-Tevhîd ve Te’vilâtü’l-Kur’an Bağlamında)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

28.06/2019

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT

Üye : Doç. Dr. Harun IŞIK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit Harun AKKAYA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 01/07/2019 ve 27 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

01/07/2019
Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Kenan GULLÜ

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim.

Âlemleri yaratan, yaşatan, Rahman ve Rahim olan Allah'a hamdolsun. Salat ve selam Hz. Muhammed'e, ehline ve ashabına olsun.

Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında özellikle hilafet-İmamet meselesinde ki ihtilaflar, Hz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel, Sıffin ve Hakem Olayı'ndan dolayı çeşitli siyasi düşünce grupları oluşmuştur. Bu siyasi grupların bazıları İslam düşüncesinin gelişimini tamamladığı hicri ilk üç asır boyunca kendi dini yorum sistematiklerini oluşturarak yaygınlaşmış; bazıları ise taraftar bulamamış ve zamanla kaybolmuşlardır.

Müslümanların çoğunluğu bu gruplardan Ehl-i Sünnet vel- Cemaat yolundan gitmektedir. İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî dünya Müslümanlarının neredeyse yarısının bağlı olduğu İmam Ebû Hanîfe çizgisini takip eden; Ehl-i Sünnet vel- Cemaat'ın en büyük kolu olan ve onun adına nispetle Mâtürîdîyye olarak isimlendirilen itikat mezhebinin kurucusudur. Mâtürîdî'nin yaşadığı yıllarda onun doğup büyüdüğü Semerkant bölgesi Samanilerin kontrolünde idi. Semerkant ipek yolunun önemli bir merkezidi. Bölgede çok çeşitli dinler ve mezhepler beraberce yaşamaktaydı. Bu ortamda Mâtürîdî'nin kelim alanındaki görüşleri gelişti ve yayıldı.

Öğrencileri ve yazdığı kitaplarla İslam'a Kelam, Tefsir ve Fıkıh Usulu alanlarında büyük katkılar yapan Mâtürîdî hak ettiği ilgiyi görememiş ve yeterince tanınmamıştır. Kendisine ait eserlerden sadece Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd günümüze ulaşmıştır. Bu iki eserden Kitâbu't Tevhid'in tahkiki ve dilimize çevrilmesi tamamlanmış Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın tahkiki yapılmış tercümesi ise ancak 2019 yılında tamamlanabilmiştir.

Mâtürîdî döneminde var olan din ve mezheplerle ilgili çok sayıda eser, reddiye yazmıştır. Ama maalesef bu eserler elimize ulaşmamıştır. Mâtürîdî'nin diğer dinler ve mezhepler hakkındaki görüş ve eleştirileri elimizde bulunan iki kitabında çeşitli konuların içerisinde geçmektedir. Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da , Harici,

Babekîlik, Cebriyye, Dehrîyye, Kerramîlik, Selefiyye, Mürchie, Şîa, Mu'tezile gibi akımlarına cevaplar vermiştir.

Günümüzde yaşayan Ehl-i Sünnet dışı en büyük mezhep olan Şîa'nın kelamî görüşlerine Mâtürîdî'nin eleştirilerinin önemi bugün de devam etmektedir. İmam bu amaçla er-Red ale'l-Karâmita ve Reddü Kitabi'l-İmame li-ba'ır-Revafız isimli iki eser yazdığı çeşitli kaynaklarda bildirilmesine rağmen nüshaları günümüze ulaşmamıştır. Onun Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân isimli kitaplarında değişik yerlerde Bâtiniye, Karâmita , Rafizi ve Şîa isimleri ile görüşlerine yer verilmiş ve görüşleri eleştirilmiştir.

Biz bu çalışmayı planlarken Ehl-i Sünnet düşüncesine bu kadar büyük katkılar yapan İmam Mâtürîdî'nin Şîa'nın itikadî görüşlerine yaptığı eleştirilerin bilinmesi çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Onun fikir ve eleştirilerinin günümüz İslam düşüncesine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu amaçla elimizde bulunan Mâtürîdî'ye ait Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd eserlerinden faydalanarak Şîa ile ilgili görüşlerini ifade etmeye çalışacağız. Güncelliğini hala koruyan ve günümüzde de tartışma konusu olan Şîa'nın inanç ile ilgili görüşlerine karşı İmam Mâtürîdî'nin eleştirilerini, ilk elden ve tek bir araştırma ile alana ilgi duyanların görüşlerine sunmak faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde bu tezin yapılmasının amacı ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde İmam Ebu Mansur El-Mâtürîdî'nin yaşamı, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde ilk fırka olması nedeniyle; günümüzde yaşayan Şîî fırkalar olan Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye'ye nin kısa tarihçelerini ve itikadî görüşlerini aktarmaya çalıştık. Üçüncü bölümde İmam Mâtürîdî'nin Şîî mezheplerin itikadî görüşlerine karşı yapmış olduğu eleştirileri aktardık. Sonuç bölümünde ise bu çalışmamızdaki tespitlerimiz sonucunda ulaştığımız kanaatlerimizi aktarmaya çalıştık.

Bu çalışmanın belirlenmesinde, her aşamasında vaktini, tecrübesini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Temel Yeşilyurt'a teşekkürlerimi sunuyorum. Fikir verme ve yol gösterme konusunda yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Murat SERDAR ve Doç. Dr. Harun IŞIK hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak da hem İlahiyat eğitimimde hem de yüksek lisans eğitimim sırasında bana hep

destek olan ve yardımlarını esirgemeyen eşim Fatma Polat'a, bu süreçte sabırla bana katlanan, onun zamanından çaldığım kızım Ayşe Zeynep Polat'a teşekkür ediyorum.

Ünal POLAT

Kayseri-2019

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN RAFİZÎ MEZHEPLERİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİNE
ELEŞTİRİLERİ (KİTÂBÜ'T-TEVHÎD VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN
BAĞLAMINDA)**

Ünal POLAT

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2019
Danışman: Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT**

ÖZET

İmam Mâtürîdî, İslam inanç esaslarına Ehl-i Sünnet bakış açısının sistematığının oluşmasına çok büyük katkılar yapmıştır. O, Ebû Hanîfe ile birlikte Mâtürîdî ekolünün kurucusu olmasının yanı sıra günümüze kadar pek çok İslam âlimini görüş ve düşünceleriyle etkileyen bir Kelâm âlimidir. Farklı mezhep, felsefe ekolü ve dinlere mensup düşünürlerin ileri sürdüğü İslam dışı iddialara kendine has üslubu ve yöntemiyle cevaplar veren ve orijinal eserler kaleme alan biridir.

Mâtürîdî'nin görüş beyan ettiği mezheplerden biri de Sünnî geleneğin karşısında en büyük dilimi oluşturan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren Şîa'dır. Şîi mezhepler arasında yer alan Zeydiyye, İsmâiliyye ve İsnâaşariyye, Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde oldukça aktif faaliyet göstermişlerdir. Bu çalışmada Mâtürîdî'nin İsmâiliyye ve İsnâaşariyye'ye yönelttiği eleştiriler analiz edilmiştir. O, Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'an isimli eserlerinde 'ye sahabenin durumu, Ehl-i Beyt, Hz. Ali ve İmamet anlayışları ile Hz. Ebu Bekir ile ilgili görüşleri noktasında tenkitler yöneltmiştir. İsmâiliyye'yi Allah'ın isim ve sıfatları, sahabe ile ilgili fikirleri, peygamberlik, imamet, tarihsel devir, Kur'an ve ruhani haşr anlayışları konularında eleştirmiştir. Ayrıca onun eleştirilerinden hareketle bu meselelerle ilgili görüşleri de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, İsmâiliyye, İsnâaşariyye

**IMAM MÂTÜRÎDÎ'S CRITICISM ON THE DOXASTIC VIEW'S OF SHIA
SECTS (IN THE CONTEXT OF KITABU'T-TAWHID AND TAWILAT AL-
QUR'AN)**

Ünal POLAT

**Erciyes University, Institute for Social Sciences
Master Thesis, June 2019
Supervisor: Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT**

ABSTRACT

Imam MÂTÜRÎDÎ is one of ilmu'l-Kalam scholar who made great contributions to the formation of the systematic of Ahl al-Sunnah view point on the principles of Islamic faith. In addition to being the founder of MÂTÜRÎDÎ School with Abu Hanifa, he has affected many Islamic scholars with his views, opinions, methods and content to the present day. He is one of the original writers who responds to the non-Islamic claims made by different sects, philosophical schools and philosophers.

One of the sects that Mâtürîdî expresses his opinion is the Shi'a, which constitutes the biggest slice in the face of the Sunni tradition and continues to exist until today. Zaidiyyah, Ismaili and Twelver Shia ranking among Shiite sects have been very active in the period of MÂTÜRÎDÎ. In this study, the criticisms of MÂTÜRÎDÎ towards Ismaili and Twelver Shia were analyzed. His criticisms in his works called Kitabu't-Tawhid and Ta'wilatu'l-Qur'an against Twelver Shia have been about the status of the Companions of Prophet Mohammad (pbuh), ahl al-bayt, Ali and their imamate understanding, and their opinions about Abu Bakr al-Siddiq. He criticized Ismaili Shia regarding the names and attributes of Allah, his ideas about the Companions of Prophet Mohammad (pbuh), imamate, historical cycle, the Qur'an, and spiritual reinvigoration. In addition, his views on these issues were tried to be determined starting from his criticism point of view.

Key words: al-Kalam, MÂTÜRÎDÎ, Isma'ilism, Tewelver Shia

İÇİNDEKİLER

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN RAFİZÎ MEZHEPLERİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİNE ELEŞTİRİLERİ (KİTÂBÜ'T-TEVHÎD VE TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
I. Tezin Konusu.....	1
II. Tezin Amacı ve Önemi.....	1
III. Literatür Değerlendirilmesi.....	2
IV. Çalışmanın Yöntemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ

1.1. Hayatı ve Eğitimi	4
1.1.1. Doğumu ve Ailesi	4
1.1.2. Eğitimi.....	5
1.2. Hocaları ve talebeleri	6
1.3. Eserleri	6
1.3.1. Te'vilatü'l-Kur'ân	7
1.3.2. Kitâbü't-Tevhîd.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

Şİİ MEZHEPLERİ VE GÖRÜŞLERİ

2.1. Keysaniye.....	11
2.2. Zeydiyye.....	13
2.2.1 Zeydiyye'nin Temel Görüşleri.....	16
2.3. İsmâiliyye.....	19
2.3.1 İsmâiliyye fırkalarının sınıflaması	20

2.3.2 İsmâîlîlerin İnanç Esasları.....	22
2.3.2.1 Allah İnanıcı.....	22
2.3.2.2 Peygamberlik.....	23
2.3.2.3 İmamet.....	24
2.3.2.4 Zaman-Tarih öğretisi.....	26
2.3.2.5 Bâtn-Zâhir	26
2.3.2.6. Te'vil.....	27
2.3.2.7 Ahiret	28
2.3.2.8. Takiyye.....	28
2.3.2.9. Mehdi	29
2.4. İsnâaşeriyye.....	29
2.4.1 Tevhid	36
2.4.2 Peygamberlik.....	37
2.4.3 İmamet.....	37
2.4.4 Adalet	38
2.4.5 Mead.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎNİN ŞİA MEZHEPLERİNİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİNE YAPTIĞI ELEŞTİRİLER

3.1. MÂTÜRÎDÎ'nin İsmâîliyye Yönelik Eleştirileri.....	39
3.1.1 Allah İnanıcı.....	39
3.1.2. Peygamberlik.....	42
3.1.3 İmamet.....	45
3.1.4. Sahabelerle İlgili Görüşleri	49
3.1.5. Mead İle İlgili Görüşleri.....	50
3.1.6. Zaman-Tarih öğretisi.....	51
3.1.7. Bâtn-Zâhir	51
3.1.8. Te'vil.....	52
3.1.9. Ahiret	53
3.1.10. Melekler	53
3.2. İsnâaşeriyye 'ye Yönelik Eleştiriler	54
3.2.1 Hz.Ali'nin hilafeti	54
3.2.2 Hz.Ebu Bekir'in hilafeti.....	55

3.2.3 İmamet.....	56
3.2.4 Ehl-i Beyt	58
3.2.5 Sahabenin durumu.....	59
3.2.6 Rec'at	59
SONUÇ.....	61
KAYNAKLAR	65

GİRİŞ

I. Tezin Konusu

İslam tarihindeki en büyük ekollerden biri Şîa'dır. Şîa hakkında bir çok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Ehl-i Sünnet alimlerinden biri olan İmam Mâtürîdî de bu konudaki görüşlerini Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't Tevhîd adlı eserlerinde ifade etmiştir. Biz de bu görüşleri tespit etmek

İmam Mâtürîdî'nin Şîi Mezheplerin itikadî Görüşlerine Eleştirileri (Kitâbü't-Tevhîd ve Tev'îlatu'l-Kur'ân Bağlamında)

II. Tezin Amacı ve Önemi

Ehl-i Sünnet düşüncesinin doğru anlaşılması için Şîa'nın itikadî görüşlerine İmam Mâtürîdî'nin yaptığı eleştirilerin bilinmesi çok önemlidir. Çünkü Şîa kendisini İslam içerisinde tanımlayan Ehl-i Sünnet dışı en büyük gruptur. İtikadî mezhepler arasındaki görüş farklılıkları Hz. peygamberimizin vefatından günümüze kadar büyük çatışmalara sebep olmuştur. Bu çatışmalar arasında Cemel Vakası, Siffin Savaşı, Hakem Olayı, Harici ayaklanmaları, Kerbela Olayı, Karmati isyanları, Zeydî isyanları, Fâtimîler ve Büveyhîlerle olan çatışmalar, Nizâriyle olan çatışmalar Mihne Olayları sayılabilir. İtikadî İslâm mezhepleri kendi görüşlerini ispat etmek için Kur'^n ve Sünnet'ten çeşitli deliller ileri sürmüşlerdir. Maveraünnehir bölgesi Mâtürîdî'nin yaşadığı yıllarda Samanîlerin kontrolünde idi. Çok çeşitli mezhep ve dinler beraberce yaşamaktaydı. Bu ortamda Mâtürîdî'nin Kelam alanındaki görüşleri gelişti ve yayıldı. Mâtürîdî yaşamı boyunca çeşitli mezhepler ve dinler hakkında reddiyeler yazmıştır. Fakat bu reddiyelerden günümüze ulaşan olmamıştır. Biz elimizde bulunan Mâtürîdî'ye ait Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't Tevhîd eserlerinden faydalanarak Şîa ile ilgili görüşlerini ilk elden toparlamaya çalışacağız.

Günümüzde yaşayan Ehl-i Sünnet dışı en büyük mezhep olan Şîa'nın kelamî görüşlerine Ehl-i Sünnet'in itikad imamlarının en önemlisi olan İmam Mâtürîdî'nin eleştirilerinin önemi bugünde devam etmektedir. İmam Mâtürîdî'nin Kitâbu't Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'ân kitaplarında değişik yerlerde Bâtıniyye, Karâmita , Rafıza ve Şîa isimleri ile görüşlerine yer verilmiş ve görüşleri eleştirilmiştir.

Güncelliğini hala koruyan ve günümüzde de tartışma konusu olan Şîa'nın inanç ile ilgili görüşlerine Ehl-i Sünnet'in eleştirilerini, İmam Mâtürîdî'yi kaynak olarak ilk elden ve tek bir araştırma ile ilgililerinin görüşlerine sunmak hedeflenmiştir.

III. Literatür Değerlendirilmesi

Şîa'nın görüş ve düşünceleri ile bunlarla ilgili Mâtürîdî'nin elimize ulaşan ve ona ait olduğu kesin olan iki eseri mevcuttur. Bunlar: Te'vilâtü'l-Kur'ân ve Kitâbu't Tevhîd'dir. Mâtürîdî'ye ait olduğu söylenen diğer eserlerin ona aitliği şüpheli veya günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle Mâtürîdî'nin görüşlerini bu iki eserden faydalanmak suretiyle ortaya koymaya çalışacağız.

- 1) Te'vilâtü'l-Kur'ân: Bekir Topaloğlu tarafında tercümesi yapılan bu eserde Mâtürîdî'nin Mezhepler ve İslam dışı akımlarla ilgili fikirlerini ayetler ışığında ele almıştır.
- 2) Kitâbu't Tevhîd: Bekir Topaloğlu tarafında tercümesi yapılan bu eserde Mâtürîdî hakkında bilgi verilerek kitaba başlamaktadır. Daha sonra bilginin edinme yolları hakkında bilgiler verilerek ilahiyat konuları ele alınmıştır.
- 3) Sıddık, Korkmaz, İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri: Korkmaz bu kitabında Mâtürîdî'nin hayatı ve eserlerini geniş bir şekilde ele almıştır. Öncelikle Mâtürîdî'nin hayatı ve eserleri bölümüyle konuya giriş yapmış; ilerleyen bölümlerde de Mâtürîdî'nin Şîa ve ehli Hadis'e yönelik görüşlerini Kader, Medeniyet ve Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat başlıkları altında işlemiştir.
- 4) Daftary, Farhad, Şii İslam Tarihi: Şîa'nın kökeni, erken tarihçesi ve Şîa'nın kolları teferruatlı bilgi verilmiştir.
- 5) Kummi, Şii Fırkalar: Erken dönem fırkalar ve Şîa'daki temel şahsiyetler hakkında detaylı şekilde bilgi verilmektedir.

- 6) Tabatabâi, Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia: Şia'nın doğuşundan itibaren tarihçesinin ele alındığı bu eserde Şia'daki bölünmeler, Şia'nın dini düşüncesi bazı konularda getirdiği dini naslar ele alınmıştır.
- 7) Gulpayganî, Kelamî Fırkalar ve Mezhepler: Şia'nın kendi yayınladığı bu eserde öncelikle Şia külliyyatından bahsedilmektedir. Daha sonra Şia fırkaları tarihçe ve söylemleri itibariyle ele alınmıştır. Son olarakta Ehl-i Sünnet fırkaları ile mukayeseler yapılmıştır.
- 8) Bu konuda yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerine baktığımızda Mâtüridîlik konusunda yapılmış birçok teze rastlanmışken Rafizî'lik ile Mâtüridî konularını ele alan teze rastlanılmamıştır.

Mâtüridî ve fikirleri ile ilgili günümüze kadar ülkemizde onlarca yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Çoğunluğu Mâtüridî'nin hayatı ve Ehl-i Sünnet çizgisi üzerindeki görüşleri etrafında yapılan bu çalışmalara rağmen Mâtüridî'nin Şia ile ilgili görüşlerini doğrudan ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Rafizîlik konusundaysa Yahya Doğan tarafından 2000 yılında yapılan "Rafıza Kavramı ve Rafizîlik" adlı yüksek lisans çalışması olup Mâtüridî'nin bu konudaki fikirlerini ele alan hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

IV. Çalışmanın Yöntemi

Konunun ana kaynağı olan Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd adlı eserlerin temininden sonra bu eserlerde Rafizîlik'le ilgili olan kısımların tespitiyle çalışmamıza başladık. İnternet ortamı, kütüphanelerden Şia'yla alakalı kaynakları inceleyerek çalışmamızda faydalanabileceğimiz eserlere ulaştık. Daha sonra detaylı okuma süreci ile temel kavramlar belirlenerek kategoriler oluşturduk. Oluşturulan bu kategoriler sonucunda karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmamızda mümkün olduğunca betimleyici bir metot kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ

1.1. Hayatı ve Eğitimi

1.1.1. Doğumu ve Ailesi

Ehli Sünnet'in itikattaki en büyük kollarından Mâtürîdîliğin imamı olan İmam Mâtürîdî'nin asıl künyesi Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî'dir. (ö. 333/944) Hangi tarihte doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat hocası olan ve ölüm tarihi bilinen Kadı Muhammed bin Mukatil er-Razi (ö.248/862) nin ölüm tarihinden yola çıkılarak hicri 3. Asrın ikinci çeyreğinde bugün Özbekistan sınırları içerisinde olan Semerkand şehrinin Mâtürîd köyünde doğduğu düşünülmektedir.¹ Yaklaşık bir asır civarı ömürden sonra 333/944 yılında Semerkand'da vefat etmiştir. Kabri Semerkand Çarkardize mezarlığındadır.²

Ailesinden sadece babası Muhammed ve dedesi Mahmûd'un ismi bilinmektedir. Künyesinde nispet edildiği Mansûr ismi için Te'vilatü'l Kur'an'da Müslüman Türk geleneğinde erkek çocuğu olmayanlara oğlu olması dileğiyle 'Ebu Mansûr' künyesi verildiği belirtilmiştir. Bu dikkate alındığında erkek çocuk sahibi olmadığını söyleye biliriz.

Soyunun Arap, Fars ve Türk olduğu iddia edilmiştir.³ Arap kökenli olduğunu söyleyenler Kitâbü't-Tevhîd'in eldeki tek yazma nüshasının (Cambridge Üniversitesi Kütüphanesindedir.) sayfa kenarına kimin yazdığı bilinmeyen bir notta imam Mâtürîdî'nin soyunun Ebu Eyyub el-Ensârî'den geldiğinin söylenmesinden özellikle çağdaş Arap yazarları Mâtürîdî'nin kızından olan kız torununun Ebu Eyyub el-Ensârî (ö. 49/669)soyundan gelen Semerkant kadısı Ebu'l-Hasan Ali b. El-Mâtürîdî'nin annesi

¹ Şükrü Topaloğlu, "Matürîdî" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, s.146

² Bekir Topaloğlu, *Te'vilatü'l Kur'an tercümesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, C. I, s. 15.

³ Topaloğlu, "Matürîdî", XXVIII, 146.

olması ve Arapların ileri gelenlerinin evlilikte denklik aradıkları yani İmam Mâtürîdî'nin de Arap ileri gelenlerinin soyundan olması gerektiğinden hareketle bu görüşü savunmuşlardır.

Bu görüşe karşı çıkanlar söz konusu “ensârî” nispetinin soy ve tespitine değil, takdir ve şereflelendirmeye yönelik olduğuna işaret etmektedirler⁴. Künyesindeki Ensârî nisbesi “dine yardımcı kişilerden biri” manasındadır ve şerefleendirme amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir.⁵Semerkant bölgesi ile ilgili yazılan kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır ve bölgede bulunan Arap kökenli alimleri neseplerini genellikle sahabeye kadar olan soylarını kaydederler ve silsilenin sonuna ona nispetini ortaya koyacak bir ifade eklerler. Ebü'l-Mûîn en-Nesefî, Semerkant Sünni kelam ekolünü anlatırken Ebu Nasr el-İyazi ve Kadı Muhammed b. Eslem el-Ezdi'nin sahabeye kadar varan neseplerini vermiş, fakat Mâtürîdî'nin ancak dedesini zikredebilmiştir.⁶ Mâtürîdî'nin eserlerindeki Arap dili grameri ve anlatım bozuklukları onun Arap olmadığını açıkça göstermektedir.⁷Eş'ariler hocalarının Arap olması ile övünürken Mâtürîdî'lerde böyle bir şeyin olmamasını delil olarak kullanmışlardır.⁸

Yaşadığı bölgenin çoğunlukla Türk olması; eserlerinde kullandığı birçok cümle Arapça gramere aykırı ve Türkçe gramere uygunluğu görülmektedir. Onun Türk kökenli olduğunu söylemek daha doğru görünmektedir.⁹Ahmet Vehbi Ecer, (ölümü:2014) Büyük Türk Alimi Mâtürîdî isimli eserinde “Anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî Semerkand gibi bir Türk kültür muhitinde yetişen büyük bir Türk din bilginidir” demiştir.¹⁰

1.1.2. Eğitimi

İmam Mâtürîdî'nin eğitimi tamamen İmamı Azam Ebû Hanîfe'ye dayanmaktadır. Eğitim aldığı ilim adamlarının tamamı onun öğrencileridir. Ebu Nasr Ahmed bin Abbas bin Huseyn el-İyazi (ö.H. 3. Asrın son çeyreği (?)), Ebu Bekr Ahmet bin İshak bin Salih el-Cuzcani (ö.H. 3. Asrın ortaları), Nusayr bin Yahya el-Belhi (ö.268/881) ve

⁴ İmam Ebu Mansur el-Matürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Terc: Bekir Topaloğlu), Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 18.

⁵ Sönmez Kutlu, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, Otto, Ankara 2015, s.26.

⁶ Topaloğlu, “Matürîdî”, XXVIII, 146.

⁷ Matürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 19.

⁸ Sönmez Kutlu, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, s.18.

⁹ Matürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 19.

¹⁰ Ahmet Vehbi Ecer, Büyük Türk Alimi Mâtürîdî, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2007, s.34.

Kadılkudat Muhammed bin Mukatil er-Razi (ö.248/862) gibi alimlerden Tefsir, Hadis, Usul, Kelam ve benzeri dersleri tahsil etmiştir.¹¹

1.2. Hocaları ve talebeleri

İmam Mâtürîdî'nin talebeliğini yaptığı hocalar kronolojik olarak şunlardır:

Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbâs b. el-Hüseyin es-Semerkandî (ö. III/IX. yüzyılın son çeyreği [?]), Ebû Bekr Ahmed b. İshâk el-Cûzcânî el-Bağdâdî (III/IX. yüzyıl), Nusayr bin Yahya el-Belhi (ö.268/881), Kadılkudat Muhammed bin Mukatil er-Razi (ö.248/862)

İmam Mâtürîdî'nin yetiştirdiği talebelerin başlıcaları şunlardır: Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâîl el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953), Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983), Ebu Muhammed Abdulkerim bin Musa el-Pezdevi (ö.390/1000)

1.3. Eserleri

- 1)Kitâbü't-Tevhîd ve İsbatü's-Sıfat
- 2)Te'vilatü'l-Kur'an
- 3)Kitabu'l-Cedel
- 4)Me'ahizu's-şerai
- 5)Kitabü'l Makalat(Kitabü'l Makalat)
- 6)Kitabü'l-Usul(Usulü'd-din)
- 7)er-Red ale'l-Karâmita
- 8)Reddü'l-Usulî'l-hamse li-Ebi Muhammed el-Bahili
- 9)Reddü Eva'ili'l-edille li'l-Ka'bi
- 10)Reddü Tehzibi'-cedel li'l-Ka'bi
- 11)Reddü Vaidi'-fusak li'-Ka'bi
- 12)Reddü Kitabi'l-İmame li-ba'zır-revafız
- 13)Beyanü'vehmi'l-Mu'tezile

¹¹ Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi*, Hikmet evi Yayınları, İstanbul 2018, s. 76.

Bu eserlerden sadece Kitâbü't-Tevhîd ve İsbatü's-Sıfat ve Te'vilatü'l-Kur'an günümüze ulaşmıştır¹²

1.3.1. Te'vilatü'l-Kur'ân

Mâtürîdî, bu eserin mukaddimesinde tefsir ve tevil ayrımını anlatarak “tefsiri, Allah'ın Murad ettiği manayı kesin olarak bilmek; teveli de, Allah'ın muradının ne olduğu konusunda kesin hüküm vermeksizin muhtemel manalardan birini tercih etmek” şeklinde tanımlamış ve bundan dolayı bu kitabını, tefsir olarak değil, *Tevîlât* olarak isimlendirmiştir.¹³

Eser talebelerinin hocalarının ders notlarını bir araya getirmelerinden oluşmuştur. Bu nedenle onun bu eseri *Kitâbu't-Tevhid*'den anlaşılması açısından daha kolaydır.

Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhîd'in giriş kısmında,*” Ebu'l-Muin en-Nesfi, talebesi Alâddin es-Semerkindî ve Abdülkâdir el-Kureşi gibi alimler *Te'vilatü'l-Kur'ân'ı hem tanıtmışlar hem de övmüşlerdir.*” demiştir.¹⁴

, *Te'vilatü'l-Kur'ân* Kur'ân'ın başından sonuna kadar bütün ayetlerin sıra ile ele alınarak gerekli yerlerde konu ile ilgili diğer ayetlere de yer verilerek Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde yorumlanan ilk dirayet tefsiridir. Te'vilât, Mâtürîdî'ni fikhî ve kelimî görüşlerinin tespiti içinde iyi bir kaynaktır. Sönmez Kutlu, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik isimli eserinde diğer mezheplerle ilgili eleştirilerin bulunması dolayısıyla “kelamî tefsir veya mezhebî tefsir” olarak kabul edilebilir demiştir.¹⁵

Mâtürîdî'nin tefsiri, pek çok kişi tarafından istinsah edilmiş olup, halen çoğu İstanbul'da olmak üzere 40 adet yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların en okunaklı olanlarından birisi, Süleymaniye Kütüphanesi Topkapı Sarayı Medine Bölümü, No: 180'de kayıtlı nüshadır. Diğerleri ise Hamidiye ve Mihrişah nüshalarıdır. *Te'vilatü'l-Kur'ân* Fâtıma Yusuf el-Haymî tarafından beş cilt olarak Kahire'2004 yılında neşredilmiştir

Ülkemizde Bekir Topaloğlu editörlüğünde on sekiz cilt olarak yayınlanmıştır. Biz bu çalışmamızda bu nüshadan ve Yusuf Şevki Yavuz editörlüğünde Bekir Topaloğlu tarafından tercüme edilen ve Ensar Neşriyat tarafından 2019 yılında 17 cilt olarak yayınlanan tercümesinden faydalandık.

¹² Bekir Topaloğlu, *Te'vilatü'l-Kur'an tercümesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 18.

¹³ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, I, 30.

¹⁴ Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 31.

¹⁵ Sönmez Kutlu, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, s.18

1.3.2. Kitâbü't-Tevhîd

Mâtürîdî'nin bu eseri ilk devirlerden beri *Kitâbü't-Tevhîd* olarak meşhur olmuş ve bu şekilde isimlendirilmiştir. Çalışmamızın ana kaynaklarından birisi olan Kitâbü't-Tevhîd Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan en önemli iki eserinden birisidir.

Kitâbü't-Tevhid, Mâtürîdî'nin itikadî görüşlerini ve mezhep anlayışını ele aldığı önemli bir eserdir. Bu eser Mâtürîdiyye mezhebinin en temel kaynağı olduğu gibi çeşitli mezhepler, dinler, inançlar ve felsefî görüşlere de yer vermesi bakımından önemli dir.

Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* adlı eserinin bilinen tek yazma nüshası Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, nr. Add, 3651'de kayıtlıdır. Eser Fethullah Huleyf tarafından söz konusu nüsha esas alınarak, uzun bir mukaddime ile beraber ilk defa Kahire'de 1970 yılında tahkik edilmiş ve neşredilmiştir. Kitâbü't-Tevhid, Ankara'da 2003 yılında Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından yazma nüshası ve ilk baskılarından yararlanılarak yeniden basılmıştır. Eser, ayrıca Bekir Topaloğlu tarafından tercüme edilerek *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* adıyla Ankara'da 2002 yılında neşredilmiştir.¹⁶

Biz araştırmamızda söz konusu eserin Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından yapılan 2003 tahkikli nüshasını ve Bekir Topaloğlu tarafından yapılan tercümesini esas aldık.

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't tevhid*, s. 26.

İKİNCİ BÖLÜM

Şİİ MEZHEPLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Bu bölüme başlarken öncelikle “Şîa” terimini açıklamak faydalı olacaktır. Şîa kelimesinin sözlük anlamı olarak taraftar, grup, yardımcı, başkasına sevgi beslemek, benzer, iş birliği ve yandaş anlamlarına gelen bir kelimedir. Terim olarak Hz. Peygamber’in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali’ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adıdır.¹⁷ Burada Zeydiyye Hz. Ali’nin için kendisi efdal olduğu halde mefdulun imam olabileceğini kabul ettiğini söyleyerek daha az faziletli olanların; maslahat gereği; Kuran ve sünnetle hükmettikleri sürece imamlığını kabul etmesine rağmen, Emevî’lerin ve Abbasi’lerin imametlerini reddetmeleri ve imameti Hz. Ali nesline hasretmesi nedeniyle Şîa fırkası olarak kabul edilmektedir.

Şîa’nın ne zaman ortaya çıktığı konusunda araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler şunlardır:

- a) “Hz. Peygamber zamanında bizzat onun tarafından başlatılmıştır” Bu görüşü imametin nass ile belirlendiğini kabul eden Şîa mensupları kabul etmektedir. Bu görüşü savunanlar arasında Kâşifu’l-Gıta, Hüseyin Mircaferi ve Ali Şeriatî gibi isimler sayılabilir.¹⁸
- b) Hz. Peygamberimizin vefatından sonra ortaya çıkmıştır.
- c) Hz. Osman zamanındaki fitne hareketleriyle ortaya çıkmıştır. Bu görüşü Şîa’nın ortaya çıkışını Abdullah İbn Sebe’ye dayandıran De Lacy O’leary ve Yaşar Kutluay sayılabilir.
- d) Hz. Osman’ın vefatından sonra ortaya çıkmıştır.

¹⁷ Şükrü Topaloğlu, “Matürîdî” maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, s.114-115

¹⁸ Şaban Öz, Şîa’nın aslı ve doğuşu üzerine görüşler, *Mezhep Araştırmaları*, 1-2, Güz 2008, s. 33.

e) Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra ortaya çıkmıştır.

f) Hicri birinci asrın sonlarında ortaya çıkmıştır.¹⁹

g) Emevîler'in iktidarlarının sonlarında ortaya çıkmıştır.

h) Hicri ikinci asırda ortaya çıkmıştır.

Bütün bu görüşleri sıraladıktan sonra bu kadar farklı görüşün ortaya çıkmasının sebeplerini araştırmak gerekir. Kanaatimizce Şîa'yı peygamberimiz zamanından başlatanlar için, Müslümanlar arasında en ufak bir ayrılığa izin vermeyen Peygamberimizin Şîa görüşlerini vazettiğini söylemek söz konusu değildir. Burada sözü edilen şey Peygamberimizin Hz. Ali'yi öne çıkarması, onun ilmi ve cesareti nedeniyle Hz. Ali etrafında bir Ali Şîa'sı oluştuğudur. Öyle ki bu fikri savunan Kâşifu'l Gıta önde gelen sahabeden üç yüzünün Ali Şîa'sından olduğunu söylemektedir²⁰. Zaten bu fikri savunanlar İmametın nassla geçtiğini savunmaktadırlar; eğer Şîa'yı peygamberimiz döneminden başlatmazlarsa iddialarını kendileri çürütmüş olurlar. Diğer görüşlerin ortaya çıkma sebebi ise genelde Şîa tanımlaması ile ilgilidir. Peygamberimizin vefatında ve sonrasında Hz. Ali etrafında toplananları dikkate alanlar Şîa'yı bu dönemden başlatmışlardır. Hz. Osman zamanında onun azledilip yerine Hz. Ali'nin getirilmesini savunanları ilk Şîa'lar olarak görenler Şîa'yı bu tarihte başlatmışlardır. Bu fikri savunanlar genelde Şîa'yı Abdullah İbni Sebe'nin bu hareketi başlattığını düşünenlerdir. Diğer bir grup ta Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'ye biat eden ve onun emirlerine uyanlara ilk Şîa'lar diyenlerdir ki onlar Şîa'yı bu zamandan başlatmışlardır. Şîa'yı Hz. Hüseyin'in şehadetiyle başlatanlar Şîiğin cemaat olarak bu dönemde ortaya çıktığı iddiasındadırlar. Şîa'yı daha sonraki tarihlerde başlatanlar ise ölçü olarak imametın nass ile tayini, vasiyet ve ismet sıfatı gibi inançların ortaya çıkmasını kabul etmişlerdir.²¹

Her görüşün sahibi kendi görüşünü destekleyen, karşıt görüşleri çürüten deliller öne sürmüşlerdir. Biz bu çalışmada Şîa'nın oluşumunu en erken dönemden başlatanları dikkate alacağız çünkü ancak bu şekilde ortaya konulan tüm konuları, iddiaları anlayabilir ve eleştirebiliriz.

¹⁹ Mustafa Öz, Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s.64.

²⁰ Kaşifu'l Gıta, (Çev. Abdulkakiy Gölpınarlı) Caferi Mezhebi ve Esasları, Zaman Yayınları, İstanbul 1979 s.25.

²¹Şaban Öz, Şîa'nın aslı ve doğuşu üzerine görüşler, s. 38.

Mezhepler tarihi kitaplarında Şîa fırkaları konusunda çeşitli sınıflamalar mevcuttur. Hangi fırkaların Şîi sayılacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Birazda ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını bildiren ”Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bunların içinden bir fırkası ehl-i necat olacaktır”²²hadisine denk getirmek için çok sayıda fırka zikredilmektedir. Şîa fırkalarını tasnif ederken dikkat edilmesi gereken bir hususta Şîi alimlerinin de tekfir ettiği Gulat fırkaların Şîa fırkası olarak sayılmaması gereğidir.²³ Bu fırkalar İslam’dan çıkmış kabul edildiklerinden dolayı bunlar Müslüman olarak kabul görmemişlerdir.

Şîa fırkaları arasındaki esas ayrılık konusu imamet konusudur. İmamın nasıl belirleneceği, imamlığın silsilesi gibi konular, Şîa fırkalarının aralarındaki farkı belirleyen esas konulardır. Biz bu çalışmada Şîa fırkaları olarak ilk firkalaşma olması nedeniyle Keysaniye’yi günümüzde yaşayan Şîi fırkalar olan Zeydiyye, İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye’nin inançlarını ele alacağız.

2.1. Keysaniye

Muhtar b. Ebi Ubeyde Sakafi’nin taraftarlarıdır. Muhtar, başlangıçta Keysan ismini taşıdığından dolayı, Keysaniye olarak meşhur oldular.²⁴Şehristani Keysaniyye ve Muhtariyye’yi ayrı fırka olarak değerlendirirken²⁵ Bağdadi ise bu ikisini aynı fırka olarak kabul etmiştir.²⁶ Muhtar, Müslim b. Akil’in Küfe’ye gelmesiyle birlikte ona yardım etmeye başlamıştır. Fakat Ubeydullah b. Ziyad tarafından zindana atılmış Aşura vakasından sonra eniştesi Abdullah b. Ömer’in kefaletiyle Yezit tarafından serbest bırakılmıştır. Hicri 64 yılında Küfe’ye gelmiş ve Tevvabin kıyamından sonra kendi kıyamını başlatmıştır.²⁷Etrafında özellikle mevali (Arap olmayan) kişileri toplamış ve Hz. Hüseyin’in katillerinden intikam almıştır. Onun hakkında çelişkili görüşler mevcuttur. Sünni kaynakların aksine İmam Muhammed Bâkır Muhtar’ın oğlu Ebu’l-Hakem yanına geldiğinde Muhtarı övmüş ve babasının kendisine annesinin mehrinin Muhtar’ın gönderdiği maldan olduğunu söylediğini aktarmıştır. İmam Muhammed

²² Tirmizi, İman, 18; İbni .Mace, Fiten,17

²³ Üstad Ali Rabhani **Gulpaygani**, *Kelamî Fırkalar ve Mezhepler*, El-Mustafa Yayınları, İstanbul 2014, s. 61.

²⁴ Kummî/Nevbahti, *Şîi fırkalar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 101.

²⁵ Şehristani, *El-Milel ve’Nihal*, (Çev: Mustafa Öz), Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2015, s. 188-189.

²⁶ Abdülkahir **El-Bağdadi**, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2011, s. 31.; Temel **Yeşilyurt**, *Başlangıcından Günümüze Kelam Tarihi*, Tez-mer Yayınları, Kayseri 2014, s. 99.

²⁷ Gulam Hasan **Muharremi**, *Şîa Tarihi*, (Çev.: Hasan Karacan), Kevser Yayınları, İstanbul, 2013, s. 111.

Bâkır birkaç defa da “Allah babana rahmet etsin. O, hakkımızın zayi olmasına izin vermedi, katillerimizi öldürdü ve kanımızın yerde kalmasına izin vermedi” demiştir.²⁸ Muhtar H.67/687 tarihinde Mus’ab b. Zübeyir (ö.71/690) tarafından öldürülmüştür.

Bu fırka Hz. Hüseyin’den sonra Muhammed b. Hanefiye’yi (ö.H.81) İmâm kabul etmişlerdi. Muhammed Hz. Ali’nin Beni Hanife’den olan zevcesi Havle’den doğma oğlu idi.²⁹ Hz. Fatıma’dan olan çocuklarından ayırt edilebilmesi için annesinin mensup olduğu kabile adıyla Muhammed b. Hanefiye olarak isimlendirilmiştir.³⁰ Muhammed b. Hanefiye ilim, cesaret, fazilet ve takva sahibi bir insan olarak biliniyordu.

Diğer Şîa gruplarının aksine İmametın Fatıma oğullarından çıktığını ve Hz. Ali’nin Hasan ve Hüseyin’den sonra Muhammed b. Hanefiye’ye geçtiğini söylüyorlardı. Bu firkadan bazıları Hz. Ali’den sonra onun İmam olduğunu söylüyorlardı.³¹ Keysaniye fırkası Muhammed b. Hanefiye’yi vaat edilen mehdi olduğuna ve onun Medine yakınlarındaki Razavi (bazı kaynaklarda Radva) dağında saklandığına inanıyorlardı.³² İmamın zamanı gelince “recat” edeceğini söylüyorlardı.

Bu fırkanın görüşlerini nakleden Bağdadi onların “beda” (Allah’ın fikrini değiştirmesi) fikrini savunduklarını söylemiştir.³³ O’nun taraftarlarınca bunu “ahkamda cari olan neshin ahbarda da cari olduğunu” savunmuşlardır.³⁴

Keysaniye grupları arasında aşırılığa yönelen ve gulat kabul edilenler de vardır. Bunların bazıları ilahi ruhun Beyan b. Sem’an’a başka bir grup ise Abdullah b. Amr b. Harb’e intikal ettiğini söylüyorlardı³⁵. Ayrıca ruhların göçüne (tenasüh), dinin imama mutlak itaatten ibaret olduğunu, dini emir ve yasakların önem taşımadığını³⁶ kabul ediyorlardı.³⁷ Bazı gulat gruplarda nübüvvet iddiası da rivayet edilmiştir³⁸.

²⁸ Muharremi, s. 112.

²⁹ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2014, s. 201.

³⁰ Topaloğlu, s. 201.

³¹ Şehristani, s. 188-189.

³² Gulpaygani, s. 64; Kummî/Nevbahti, s. 124.

³³ El-Bağdadi, s. 31.

³⁴ Topaloğlu, s. 202.

³⁵ El-Bağdadi, s. 32.

³⁶ Kummî/Nevbahti, s. 122.

³⁷ Şehristani, s. 188-189.

³⁸ Kummî/Nevbahti, s. 126.

Muhtar'ı Keysaniyye'den kabul etmeyen Ayetullah Hoi Muhtar'ı savunurken şöyle demektedir: “Bazı Ehl’i-sünnet alimleri Muhtar’ın Keysaniyye mezhebine mensup olduğunu söylemiştir. Bu söz kesinlikle asılsızdır. Zira Muhammed Hanefiyye imamet iddiasında bulunmadığı halde Muhtar’ın, halkı onun imametine davet etmesi yersizdir. Muhtar, Muhammed el-Hanefiyye’den önce öldürülmüş, Keysaniyye mezhebi de Muhammed el-Hanefiyye’nin ölümünden sonra ortaya çıkmıştır.”³⁹ Yine Ricali İbn Davud’da “Muhtar Ubeydullah Ziyad’ın başını İmam Seccad’a (Zeynelabidin Ali b. Hüseyin) gönderdiğinde o Hazret’in secdeye kapandığı ve Muhtar’a hayır duada bulunduğu rivayet olmuştur. Muhtar’a sitem içerikli rivayetler, muhaliflerin uydurmalarıdır” denmektedir.

Keysaniyye’ye özel referansla İslam kaynaklarında gulat teriminin gelişimi inceleyen Vedad el-Kadi “Şu halde, “gulat” olarak yaftalanan ilk Müslüman gurubumuz Muhtar zamanında Küfe’de yaşayan eski sebeiiyye’nin bakiyeleri olmuş olmalıdır.” demektedir.⁴⁰

Keysaniye Hz. Ali’nin vefatından çeyrek asır sonra ortaya çıkmış ve çoğunluğu İsnâaşeriyye’ye bir kısmı da Zeydiyye’ye bir kısmı da gulat’a katılarak müstakil varlığını kaybetmiştir.⁴¹

2.2. Zeydiyye

Zeydiyye, Hz. Ali’nin torunu Ebu Muhammed Zeyd b. Ali b. El-Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib’e (ö.122) uyanların mezhebidir. Bu mezhebe mensup olanlar Hz. Hüseyin’den sonra onun torunu Zeyd’in imametine inanmaktadırlar.⁴² Bunlar, İmametın Fatıma evlatlarında devam edeceğini belirterek, başkalarının imam olmasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre Fatıma soyundan gelen, alim, cömert olan, zahit kimseler imamet davası ile ortaya çıktıklarında, ister Hasan isterse Hüseyin soyundan olsunlar, onlara imam olarak itaat vaciptir demektedirler.⁴³ Bu anlayışları sebebiyle Zeydî yazarların çoğu Ali b. Hüseyin’i kendi imamları olarak kabul

³⁹ Muharremi, s. 112.

⁴⁰ Vedad el-Kadî, Keysaniyye’ye özel referansla İslam Kaynaklarında Gulât Teriminin Gelişimi, çev. Yusuf Benli, Din bilimleri Akademik Dergisi ,VII (2007), sayı 2, s.259

⁴¹ Topaloğlu, s. 203.

⁴² Gulpaygani, s. 101.

⁴³ Şehristani, s. 198.

etmemişlerdir. Çünkü onlar zalimlere karşı silahlı kıyam etmeyen imamlığını kabul etmemektedirler.⁴⁴

Zeyd b. Ali hicri 80 yılında Medine’de doğmuş ve 122 yılında Küfe’de öldürülmüştür. İmam Zeyd Ehli Beyt içinde, alim, fakih bir kişi idi.⁴⁵ İmâmiyye alimleri Zeyd’in kişiliğini övmüş ve onu ilim ve takva sahibi, kahraman ve aynı zamanda zulme karşı direnen bir şahsiyet olarak vasıflandırmışlardır.⁴⁶ Şeyh Müfid şöyle demiştir.”Zeyd b. Ali b. Hüseyin, Hz. İmam Muhammed Bâkır’dan sonra kardeşleri arasında seçkin bir kişiliğe sahipti. Âbid, takvalı, fakih, cömert ve yiğit birisiydi. İyiliği emredip, kötülükten sakındırmak ve cedit İmam Hüseyin’in kanının intikamını almak için kıyam etti”.⁴⁷ Yine Ayetullah Hoi “Zeyd’in methi, kadrinin yüceliği, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak için kıyam ettiği ile ilgili rivayetler müstefiz ve kötileyen rivayetler de tamamen zayıftır” demiştir.⁴⁸

Zeyd önce babasından daha sonrada kardeşi Muhammed Bâkır’dan eğitim almış Irak ve Hicaz’a seyahat etmiş, yaşadığı dönemdeki birçok kişi ile görüşerek ilmini ve tecrübesini geliştirmiştir. Bu kişiler arasında Aban b. Osman, Ubeydullah b. Ebi Rafi ve Urve b. Zubeyr sayılmaktadır.⁴⁹ Görüştüğü kişiler arasında Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Ata’nın da olduğu söylenmektedir.⁵⁰ Bazı Şîî kaynaklar Vâsıl’ın onunla yaşıt veya küçük olduğundan bahisle ondan ilim öğrendiği iddiasını reddetmektedirler.⁵¹ Şehristani El-Milel Ve’n-Nihal’de onun Vâsıl’ın öğrencisi olduğunu söylemektedir.⁵² Zeyd b. Ali Emevî’lerin zulmüne karşı hicri 122 yılında Kûfe’lilerin daveti ve biatiyle Kûfe’de mücadeleye başlatmıştır. Fakat Kûfe’lilerin çoğu ilk iki halifeden teberri etmemesi ile ilgili çıkan tartışma nedeniyle kendisini terk etmesi nedeniyle şehit edilmiştir.⁵³ Zeyd’in kıyama karar vermesi ile ilgili bazı olaylardan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi Zeyd ile Abbasi halifesi Hişam b. Abdulmelik (ö.125) arasında geçen Hz. Ali’den kalan vakıflarla ilgili bir konu için halife ile görüşmeye giden Zeyd’e Hişam’ın ona

⁴⁴ Gulpaygani, s. 101.

⁴⁵ Ethem Ruhi **Fıgılalı**, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, s.270

⁴⁶ Gulpaygani, s. 102.

⁴⁷ Gulpaygani, s. 102.

⁴⁸ Muharremi, s. 151.

⁴⁹ Gulpaygani, s. 104.

⁵⁰ Yusuf **Gökalp**, “Zeydiye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 2, s. 56.

⁵¹ Gulpaygani, *Kelâmî Fırkalar ve Mezhepler*, s.104

⁵² Şehristani, s. 200.

⁵³ Şehristani, s. 200.

annesinin cariye olduğunu söyleyerek hilafet iddiasında bulunduğunu, bu makama layık olmadığını, buna rağmen kendisini eleştirdiğini söylemesi, onunda Hz. İsmail'in annesinin de cariye olduğu örneğini hatırlatarak cevap vermesi olaydır.⁵⁴ İkinci olay ise eski Irak valisi Halid b.Abdillah'ın kendisine bağışlarda bulunduğu ve ona emanetler verdiği şeklindeki iddiaları nedeniyle Kûfe'ye gönderilmesi sorgulanıp serbest bırakılmasıdır.⁵⁵ Zeyd'in kıyamı tabii ki sadece bu iki olayla açıklanamayacak kadar karışıktır. Daha önce bahsettiğimiz Muhtar isyanını açıklarken anlattığımız mevalini dışlanması, onlardan haraç ve cizye alınmaya devam edilmesi, Emevî idaresini dini yaşama ile ilgili hatalı davranışları, Hz. Ali'ye karşı savaşları ve çocuklarına karşı yapmış oldukları Kerbela başta olmak üzere katliamlar gibi birçok sebep sayılabilir.

Zeyd'in isyanını kardeşi Muhammed Bâkır ve yeğeni Cafer Sâdık tarafından desteklenip desteklenmediği ve onun imamlık iddiasında bulunup bulunmadığı konusu mezhepler ve yazarlar arasına tartışmalıdır. Câferî kaynaklar Muhammed Bâkır'ın ve Cafer Sadık'ın onun hareketini desteklediğini fakat onun imamlık iddiasının olmadığını söylemektedirler.⁵⁶ Şehristani eserinde Zeyd'in kardeşi Muhammed Bâkır'ın ona senin mezhebine göre baban imam değildir, zira o imamet iddiasıyla ortaya çıkmamış ve çıkma teşebbüsünde de bulunmamıştır dediğini aktarmaktadır.⁵⁷ Küleyni'nin (ö.H.329/941) el-Usûl mine'l-Kâfi'sinde Zeyd'in bizden imam olan, evinde oturup perdeyi üzerine çeken, cihattan geri kalan kimse değildir. Bizden imam olan, çevresini savunan, Allah yolunda hakkıyla cihad eden, izleyicilerini müdafaa eden, düşmanlarını hareminden uzaklaştıran kişidir demesi üzerine Muhammed Bâkır'ın "Ey kardeşim! Kendine nispet ettiğin şeyle ilgili olarak, Allah'ın kitabından bir kanıt veya Peygamber'in sünnetinden bir belge veya somut bir örnek gösterebilir misin?" dediği aktarılmaktadır.⁵⁸ Yukarıda aktardığımız Abbasi halifesi Hişam'ın sözünden de onun imamet iddiası olduğu söylenmektedir.

Zeyd'in ölümünden sonra oğlu Yahya Cüzcan'da ayaklandı ve 125 yılında öldürüldü. Zeydî isyanlar Abbasi hilafeti döneminde de devam etti. Hicri 145 yılında Nefsu'z

⁵⁴ Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.216

⁵⁵ Onat/Kutlu, s. 216.

⁵⁶ Gulpaygani, s. 109.

⁵⁷ Şehristani, s. 202.

⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *Usûl-u Kâfi*, Da'rul Hikem Yayınları, İstanbul 2008, Cilt: I, s. 642.

Zekiyye adıyla meşhur olan Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali (ö.H.145/762) Medine’de ve aynı tarihte de kardeşi İbrahim b. Abdullah’da (ö.H.145/762) Basra’da isyan bayrağı açtı. Bu iki isyanda kanlı şekilde bastırıldı ve Muhammed ile kardeşi İbrahim öldürüldü.⁵⁹ Abbasi halifesi Hadi zamanında Hüseyin b. Hasan b. Hasan b. Hasan b. Ali (ö.H.170/786) Medine’de ayaklandıysa da Mekke yolunda Feh (Fah) denilen yerde Abbasi ordusu tarafından öldürüldü. Hicri 199 yılında İbn Arak bilinen Muhammed b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali (ö.H.199/807) halife Me’mun zamanında başarılı bir ayaklanma gerçekleştirdiyse de esrarengiz bir şekilde öldürüldü. Bu isyanlardan sonra Zeydîler merkezi otoritenin zayıf olduğu Fas, Yemen ve Taberistan’a giderek oralarda devletler kurdular. Bu devletlerden Yemen’de kurulan 1962 yılına kadar mevcudiyetini devam ettirdi.⁶⁰

2.2.1 Zeydiyye’nin Temel Görüşleri

Zeyd b. Ali Emevîlere karşı ayaklandığında itikadî açıdan farklı bir görüş savunduğu konusunda yeterli delil mevcut değildir. Bunun en önemli sebebi Zeydî kaynakların Kasım b. İbrahim er-Ressi (ö.H.246/860) döneminden itibaren yazılmasıdır.⁶¹ Bu tarihten öncesi ile ilgili bilgiler Zeydî kaynaklardan değil daha çok fırak, milel ve rical kitaplarından bilgi alabilmekteyiz. Dolayısıyla Zeydiyye’nin günümüze gelen kelimî görüşleri Zeydî alimler tarafından ortaya konulmuştur. Bu alimlerden özellikle Kasım b. İbrahim er-Ressî (ö.246) Zeydî kelamının gelişmesine büyük katkılar yapmış ve bu fikirleri sistemleştirmiştir. El- Fihrist’te İbn Nedim (ö.380), ona uyanları Kasımiyye olarak adlandırılmıştır.⁶²

Zeydiyye mezhepleşmesini tamamladığında temel görüşleri tevhid, adalet, el-v’ad ve’l-va’id, emr-i bi’l maruf ve nehy-i ani’l-münker ve imamet çerçevesinde şekillenmiştir. Tüm mezheplerde olduğu gibi Zeydiyye alimlerinin de kendilerine ait değişik görüşleri mevcuttur. Biz bu çalışmada genelin kabul ettiği görüşlerini zikretmeye çalışacağız.

1-Tevhid: Zeydiyye’nin temel esasıdır. Onlar tıpkı Mutezile gibi Allah’ın bir olduğunu söyledikten sonra sıfatlarının onun aynı olduğunu ve sıfatların Allah’ın zatına zaid ve

⁵⁹ Gulpaygani, s. 134.

⁶⁰ Gulpaygani, s. 136-139.

⁶¹ Onat/Kutlu, s. 217.

⁶² İbn Nedim, *El-Fihrist*, Çıra yayınları, İstanbul, 2017, s.516

kadim olmadığını dile getirirler.⁶³ O bir şeyin içinde veya dışında, yakınında veya uzağında değildir. Allah kadim, ebedîdir; O'nun benzeri, eşi ve dengi yoktur derler. Allah'ın dünyada da ahirette de görülemeyeceğini söylemektedirler. Zeydî'ler insanın Görme kabiliyetinin sınırlı olduğunu Allah'ı idrak edemeyeceğine inanmaktadırlar.⁶⁴

Allah hakkında yaratılmışlara benzerliğe yol açacak göz, kulak, el, yüz ve kol gibi ifadelerin kullanılmayacağını; Kuran'da geçen buna benzer ifadelerin marifet ve din ehli tarafından bilinen tevilleri olduğunu söylemişlerdir. Allah'ı sınırlı olan her şeyden ve teşbih içeren tüm sıfatlardan nefyetmişlerdir.

2-Adal:et sözlükte insaf, itidal ve ölçülü olma anlamlarına gelen “adl” kelimesi ıstılahta Allah'ı itham etmemek, Allah'ın kötülük yapmaması ve kendisine zorunlu olandan yoksun olmaması onun bütün fiillerinin iyi olması demektir. Allah adildir demek onun çirkin fiil işlemediği, çirkin işleri tercih etmediği, kendisine vacip olan şeyleri ihlal etmediği ve yaptıklarının tümünün hasen olduğunu söylemektir. Görüldüğü gibi Mutezile ve Rafizilikte adalet aynı şekilde tarif edilmektedir. Bu prensipte amaç Allah'ın her türlü kötü tasavvurdan nefyedilmesidir. Yahya b. Hüseyin'den aktaran Gökalp onun “Allah bütün fiillerinde adildir, kulları için merhametlidir, güçlerini yetmediği şeyi yüklemez, Allah küfrü ve zulmü yaratmaz onları emretmez, kim de bunları yaparsa Allah merhamet etmez, küfür ve iman Allah tarafından açıklanmıştır, bu ikisi insanlardandır.” dediğini söylemektedir.

İnsanı akıl ve kudretle donatan Allah âdil olduğu için kullarını özgür bırakmış ve güçlerinin yetmediği şeyi yüklememiştir diyen Zeydî'ler eğer Allah kullarının fiillerini yaratsaydı yaptıkları hatalardan dolayı onları ayıplamaz, yaptıkları güzel işlerden dolayı onları ödüllendirmezdi demektirler.⁶⁵

3- el-Va'd ve'l-Vaid prensibi de Mutezile ile aynı mahiyettedir. Allah'ın iyilik yapanları ödüllendirmesi va'd; kötülük yapanları cezalandırması vaiddir. Zeydîye'nin bu prensibe göre Allah va'd ve vaidinden dönmeyeceğinden dolayı müminler öldüklerinde ebedî olarak kalacakları Cennete, kafirlerde cezalandırılacakları cehenneme gidecektir. Yine Müslüman olup büyük günah işleyenler tövbe etmeden ölürlerse ebedî olarak

⁶³ Gökalp, s. 98.

⁶⁴ Gökalp, s. 98 .

⁶⁵ Gulpayani, s,125

Cehennemde kalacaklardır.⁶⁶ Zeydîye büyük günah işleyenleri fasık olarak kabul etmiştir. Ayrıca Peygamberimizin şefaatinin sadece cennet ehli için olacağını onların seviyesini yükselteceğini savunmaktadırlar. Cehennem ehline şefaatin ise açık vaid ayetlerine aykırı olduğunu söyleyerek kabul etmezler.⁶⁷

4-İmamet, tüm Şîî mezheplerde olduğu gibi İmamet Zeydî düşüncede de merkez^konumdadır. Zeydiyye imamet anlayışı ile diğer Şîî mezheplerden ayrılır. Zeydiyye'nin tarihçesini verirken belirttiğimiz gibi imametın Fatıma evladından devam edeceğini belirterek, başkalarının imam olmasının mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Fatıma soyundan gelen, alim, cömert olan kimseler imamet davası ile ortaya çıktıklarında, ister Hasan isterse Hüseyin soyundan olsunlar, onlara imam olarak itaat vaciptir demektedirler.⁶⁸

İmameti dinin asıllarından sayan Zeydîlerin imamet anlayışına göre Hz. Peygamber'den sonra en faziletli kişi Ali b. Ebi Talip'tir ve imamete en layık olan odur. Ondandır da Hasan b. Ali ve Hüseyin b. Ali'dir. Bu noktada Carudiyye mezhebinin nispet edildiği ilk Zeydîlerden olan Ebu'l-Carud Ziyad Hz. Ali'nin peygamber tarafından vasıf olarak tarif edilerek onun imametine işaret ettiğini, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imametinin de bu şekilde işaretten olduğunu söylemiştir.⁶⁹ İmametın Hz. Peygamberden Hz. Ali'ye geçişi ile ilgili kitap, sünnet ve ehli beyt'in icmasını delil göstermişlerdir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imameti için de soy ve faziletle beraber Kuran'dan bazı ayetleri delil göstermişlerdir. Onlardan sonra gelecek imamlar da ise bazı şartlar olması gerektiğini söylemişlerdir. İmam; Fatıma oğullarının soyundan gelen, kendi imametine açıkça davet eden, buluş çağına ermiş, hür, erkek, alim, zamanının faziletlisi, cesur, cömert, takva sahibi, adaletli, Allah yolunda cihat eden, güvenilir kişidir. Bu şartlar Zeydî imamların hakiki birer alim olmalarını, çok sayıda eserler yazmalarını ve fikirleri için savaş meydanlarında mücadele eden kişiler olmalarına sebep olmuştur.

Zeydiyye Hz. Peygamberden sonra en faziletli (efdal) kişinin Ali b. Ebi Talip olduğunu kabul etmelerine rağmen Hz. Peygamberin arkadaşları olmaları, Onunla beraber cihat etmeleri ve Hz Ali'nin onların imametine razı olmasından dolayı Hz.Ebu Bekir veHz.

⁶⁶ Gökalp, VII, s. 100.

⁶⁷ Onat/Kutlu, s. 234.

⁶⁸ Şehristani, s. 198.

⁶⁹ Gökalp, s. 102.

Ömer'in imametini caiz görmüşlerdir.⁷⁰ Zeydiyye bu kabulüyle efdal varken mefdulün imametinin caiz olduğunu söylemiştir. Nitekim Zeydiyye Taberistan'da imamlık yapan ve Taberistan Zeydî devletini kuran Ebu Muhammed Hasan b. Ali(Nasır Atruş) (ö.304) ve Yemen'de imamlığını ilan eden ve Yemen Zeydî devletini kuran Yahya b. Hüseyin(ö.294) aynı zamanda yaşamışlardır. Zeydiyye de birbirinden uzak bölgelerde aynı zamanda iki imamın varlığı caizdir.⁷¹

5-Emr- bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker: İstılahta iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak anlamında kullanılan bir prensiptir. Zeydiyye, tüm mezhepler tarafından kabul gören bu prensibi daha çok zulme karşı silahlı karşı koyma ve kötü yöneticilere karşı ayaklanmanın temeli olarak görmüştür. Bu ilkeye Ali İmran suresi 104 ayetindeki "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir" ifadesini delil olarak göstermişlerdir. Zeydî kelamcılar şartlar yerine gelince bu prensibi uygulamak vacip olur demişlerdir. Bu prensibi siyasi olarak yorumlamışlar, ona ilim ve kudret şartları yerine gelince bu prensibi uygulamak mecburidir demişlerdir. Yahya b. Hüseyin'den nakleden Gökâlî onun mazluma yardım etmek ve onu zalimden kurtarmak farzdır dediğini söylemektedir.⁷² Zeydîler bu prensibi uygulamak için adına muhtesib dedikleri ve imam adına görev yapan kişiler görevlendirmişlerdir. Zeydiyye tarihi bu prensibe dayanarak yapılan ayaklanmalar ile doludur. Zeydiyye'nin uyguladığı metodu diğer Şîa mezheplerinden ayıran temel fark budur.

2.3. İsmâiliyye

İmam Caferi-i Sadık'ın hicri 148 yılında vefatını takiben imamın kim olacağı ile ilgili çıkan tartışma dolayısıyla bu dönem Râfıza beş fırkaya bölünmüştü. Bunlar:

a) Cafer b. Muhammed'in ölmediğine; yaşamakta olduğuna; onun Mehdi olduğuna, ortaya çıkıp insanların başına geçmeden ölmeyeceğine inanan liderlerine nispetle Navusiyye diye isimlendirilen fırka.⁷³ Bu fırka daha sonra tamamen dağılmıştır

⁷⁰ Gökâlî, s. 104.

⁷¹ Gulpaygani, s. 139.

⁷² Gökâlî, s. 105.

⁷³ Kummî/Nevbahti, s. 195.

b) Cafer b. Muhammed'den sonra oğlu Abdullah Eftah'ın imam olduğunu söyleyen Fathiyye'dir. Abdullah İmam Cafer'in İsmail'den sonraki en büyük oğluydu. Râfıza'dan çok büyük bir grup onun imamlığını desteklemişti fakat babasından yetmiş gün sonra vefat ettiğinde erkek evladı yoktu. Taraftarları Musa Kazım'ı imam kabul ettiler ve fırka dağıldı.⁷⁴

c) Cafer b. Muhammed öldüğünde oğlu Muhammed'in imam olduğunu kabul edenler Sumaytiyye diye isimlendirilmişlerdir. İmamet konusunda Zeydî'ler gibi düşünmekteydi. Hicri 199 yılında Mekke'de karşı ayaklandıysa da yakalanarak Me'mun'a teslim edildi ve fırka dağıldı.⁷⁵

d) Cafer b. Muhammed'den sonra imameti Musa Kazım'la devam ettirenlerdir ki İmamın ismine nispetle Museviyye denmiştir.

e) Cafer b. Muhammed'den sonra onun büyük oğlu İsmail'i imam kabul edenlerdir.

2.3.1 İsmâiliyye fırkalarının sınıflaması

İsmâiliyye kendi içinde değişik fırkalara ayrılmışlardır.

a) Halis İsmailîler: Onlar İsmail'in imametine inanmış ve onun ölümünü inkâr etmiş, halen sağ olduğuna ve onun bir gün zuhur edeceğine inanmışlardır. İmam Cafer'in İsmail'in cenazesini kılmasının ve onu defnetmesinin sadece zâhiri olduğunu (aslında onun ölmediği) ve bundan kastın kötü niyetli kimselerin onun canına kastetmesini engellemek için olduğu şeklinde yorumlamışlardır.⁷⁶ Onlara göre İsmail insanların başına geçip yeryüzünü adaletle dolduruncaya kadar ölmeyecektir; o kaimdir, çünkü babası kendisinden sonra oğlunun imam olacağını belirtmiştir.⁷⁷

b) Mübarekiyye: Onlar İsmail b. Cafer'in öldüğünü kabul edip imameti onun oğlu Muhammed b. İsmail'in soyu ile devam ettiğine inanmışlardır. Bu grubun rehberinin ismi olan Mübarek'e nispetle bu isimle anılmışlardır. Muhammed b. İsmail'in imamete kimin tarafından seçildiği konusunda itilaf etmişlerdir.

⁷⁴ Kummî/Nevbahti, s. 210.

⁷⁵ Kummî/Nevbahti, s. 208; El-Bağdadi, s. 46.

⁷⁶ Gulpaygani, s. 71; Şehristani, s. 254.

⁷⁷ Kummî/Nevbahti, s. 198.

Bazıları İmam Cafer'e bazıları da ölümünden önce İsmail bin Cafer'e nispet etmişlerdir.

- c) Karmatiyye: Hicri 260 civarında Mübarekiyye fırkasından ayrılan bir dal Karmatiyye adıyla meşhur oldu. Bu fırkanın rehberi Hamdan Karmat'a(ö.H.293/706) nispetle isimlendirme yapılmıştır. Onlar Muhammed b. İsmail'in ölümü hakkında Mübarekiler'e muhalefet ederek onun sağ olduğunu, yedinci ve son imam olduğunu söylemişlerdir. İmamet emri, yedi sayısı üzerine kurulmuştur demişlerdir. Başlangıçta İsmail imam olsa da onun imameti konusunda Beda' hasıl olmuştur ve imamet oğlu Muhammed'e intikal etmiştir demişlerdir. Bu görüşlerine İmam Cafer'den nakledilen "Hiçbir işte, İsmail hakkında ortaya çıkan şey gibi Allah'a beda hasıl olmamıştır." Sözü delil göstermişlerdir.⁷⁸

Bu fırkanın en meşhur lakabı İsmâiliyye'dir. Bu lakaptan başka o yedi imam inancından dolayı Seb'iyye; İmanın, Bâtını işlerden haberdar bilmeleri ve onun öğretileri olmadan Bâtından haberdar olunamayacağına inanmalarından dolayı Talimiyye; bazı zamanlar şeriatın zâhirini terk edip Bâtınla yetindikleri için Bâtıniyye lakapları ile anılmışlardır.⁷⁹

Şehristani onlara Irak'ta Bâtıniyye, Karâmita ve Mazdekiyye; Horasanda Talimiyye ve Mülhide diye adlandırıldıklarını kendi kendilerini ise İsmâiliyye olarak adlandırdıklarını söylemektedir.⁸⁰ Ayrıca özel fırkalara ait lakaplarda mevcuttur. Bu lakaplar Karâmita , Fatımiyye, Nizariyye, Musta'liyye ve Ağahaniyye'dir

Yaklaşık 150 yıl süren setr (gizlilik) dönemi ile ilgili çok az bilgi mevcuttur. Bu dönemde Muhammed b. İsmail ve onun soyundan gelen Abdullah b. Muhammed, Ahmed b. Abdullah ve Hüseyin b. Ahmed isimli üç gizli imam olduğu kabul edilmektedir.⁸¹ Bu imamlar daha çok görevlendirdikleri dailer aracılığı ile tebliğlerini yürütmüşlerdir. Abbasîlerin takibinden kaçmak için Mağrip ve Yemen gibi merkezden uzak bölgelerde faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemde Muhammed b. İsmail'in kaim imam olduğunu, onun mehdi olarak geri döneceğini tebliğ ediyorlardı.⁸² Hicri 286

⁷⁸ Gulpaygani, s. 73.

⁷⁹ Gulpaygani, s. 73.

⁸⁰ Şehristani, s. 254.

⁸¹ Mustafa **Öz**, *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 1993, İstanbul, s. 605.

⁸² Muzaffer **Tan**, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 245.

yılında Ubeydullah Mehdi'nin kendilerinin Muhammed b. İsmail soyundan gelen imamlar olduğunu söylemesi üzerine daha sonra Karmatiler olarak anılacak olan grup bu iddiaları kabul etmedi ve İsmailîlik iki gruba bölündü.

2.3.2 İsmâîlîlerin İnanç Esasları

İsmailîlik ile ilgili olarak inançlar ancak bazı dönemlere ayrılarak incelenebilir. İmam Cafer'in hicri 148 yılında vefatından günümüze kadar çeşitli bölünmeler yaşamış ve başlangıçtaki inanç esasları da değişikliğe uğramıştır. Biz bu çalışmada mezhebin inançlarını başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

2.3.2.1 Allah İnancı

İslam düşüncesinin temelinde tevhit inancı vardır. Tevhit inancını benimsemeyen gruplar İslam mezhepleri içinde kabul görmemişlerdir. Fakat tevhidin nasıl anlaşılacağı konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. İsmâîliyye tevhide zarar vereceği düşüncesiyle aşırı tenzihci bir anlayışa yönelmiş ve bütün ilahi sıfatları inkâr etmiştir.⁸³ Onlara göre Allah'a hiçbir sıfat nispet edilemez.

Yeni Eflatun'cu felsefe etkisiyle daha sonraki dönemlerde Allah'ın tanımlanamazlığını ve tasvir edilemezliğini savunmuşlardır. Bunlar Allah kemal, noksan, birlik ve çokluk gibi bütün mertebelerin üzerindedir demişlerdir. O'nun tasviri de mümkün değildir. Fâtîmîler öncesi İsmailî mitolojik düşüncesinde Allah'ın "kaf" ve "nun"dan oluşan "kün" (ol) emri vardır. Te'vil ilkesi çerçevesinde kün lafzının müennesi ve bu emrin sonucu yan yana getirildiği zaman "kûnî" ve "kader"den oluşmak üzere iki orijinal prensip ortaya çıkar. Kûnî müennes, kader ise müzekker unsurlardır. "el-Hurufu'l-ulya" diye bilinen bu prensibin harfleri yedi büyük peygamberi ve onlara vahyedilen mesajları temsil etmektedir. Bu iki prensipten fizîki alanda bulunan insanlarla ruhi alem arasında aracılık yapan ve Cebrâîl, Mikâîl ve İsrâfil'le aynı olan üç büyük tabiat üstü güç "ced", "feth" ve hayal" ortaya çıkmıştır.⁸⁴ Hicri 4. asırdan itibaren bu kozmoloji terk edilerek yerine Yeni Eflatun'cu alem anlayışı konulmuştur. Bu anlayışa uygun olarak "Allah her türlü idrak, sıfat, isim, varlık ve yokluğun ötesinde mutlak varlık olarak nitelendirilmiştir. Allaha sıfat verilemeyince bu sıfatlar ilk yaratıldığı kabul edilen

⁸³ Ali **Avcu**, *Karmatiler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 114.

⁸⁴ Mustafa Öz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, Cilt: 39, s. 130.

Akıl'a verilmiştir. Akıl Allah'tan başka her şeyin varlığının illetidir. İsmailîler Sudur Teorisini yaratılış anlayışlarının esası haline getirmişlerdir. Akıldan nefis sudur etmiş ve nefsin aklın olgunluğuna iştiyakından dolayı hareketinden felekler, yıldızlar ve bunların hareketleri ortaya çıkmıştır. Felekler nefis vasıtasıyla harekete geçmiş ve bu hareketten elementler; ılıkılık, soğukluk, kuruluk ve rutubet gibi özelliklerin birbirine katılmasıyla hava, su, ateş ve toprak gibi birleşik cisimler oluşmuştur. Cüz'i nefisler bedenlerle birleşince insan oluşmuştur. İnsanın da küllî aleme nispetle bir alemi olmuş; bu alemde Küllî alemdeki Akıl'a nispetle müşahhas akıl ve nefse nispetle de müşahhas nefis vardır. İsmailîler müşahhas aklın hükmünü olgun bir şahıs olan natıkın hükmü gibi olduğunu; müşahhas nefsin hükmünün de esas veya vasi gibidir demişlerdir. Bu alem anlayışında kullanılan terimlerde alın yerine sonraları kalem ve arş, nefsin yerine de Levh ve Kürsi gibi İslamî kavramlar kullanılmıştır".⁸⁵

Günümüzde yaşayan Nizariler insanın Allah'ın sıfatları hususunda düşünmenin dinde yasaklandığını söylemektedir. Onlara göre imam, rûhânî alemdeki Sâbık'ın cismânî alemdeki benzeridir. Bu düşünce ile İmamını bilmeyen Allah'ı da bilemez demişlerdir. Yani imamın bilinmesi Allah'ın bilinmesinin şartıdır.

2.3.2.2 Peygamberlik

İlk İsmâîlîlerin vahyin yedili bir devirle ulu'l-azm peygamberlerle ilişkilendirdikleri bir vahiy anlayışı ve gnostik bir evren anlayışları vardı. Onlara göre yedinci devirle beraber tarih sona erecekti. Bu devirleri başlatan natık dedikleri ulu'l-azam peygamberlerin bir de "esas(imam)"ları vardı. Bunlar; Adem ve esası Şit, Nuh'un esası Sam, İbrahim'in esası İsmail, Musa'nın esası Harun, İsa'nın esası ise Şem'un ve Hz. Muhammed'in esası ise Ali'dir. Natık diye isimlendirdikleri her peygamberden sonra yedi esas(imam) geldiğini Hz. Muhammed'den sonra ki bu imamların sırasıyla, Ali, Hasan, Hüseyin, Ali bin Hüseyin, Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sadık ve İsmail bin Cafer olduğu dile getirilir⁸⁶ İsmail'in babasının sağlığında öldüğünü kabul eden Mübarekiyye gibi bazı İsmailî gruplara göre ise İmam Muhammed bin İsmail bin Cafer'dir. Bu gruplar İsmail'in babasının sağlığında öldüğünü fakat babası sağken imam tayin edildiğini o ölünce de Cafer b. Muhammed'in Muhammed b. İsmail'i imam tayin ettiğine

⁸⁵ Öz, s. 130.

⁸⁶ Hizmetli, "Karmatiler", XXXIX, s. 130.

inanmışlardır. Çünkü imamet, Hasan ve Hüseyin'den sonra bir kardeşten diğerine geçmez demişlerdir.⁸⁷ Bunlar Muhammed b. İsmail'in natık, kaim veya mehdî olduğunu, kendisinden önceki tüm şeriatları kaldıracağını ve tüm Bâtınî gerçekleri açıklayacağını da iddia etmişlerdir.⁸⁸

2.3.2.3 İmamet

İsmailîler natık olan peygamberlerin yanında vasi veya esas dedikleri ve natık'ın zâhiri olarak tebliğ ettiklerinin tev'ilini, Bâtınını açıklamakla görevli olan natıkın Bâtın ve tev'il bilgilerini öğrettiği yardımcılarını olduğunu kabul etmiştir. Natık yeryüzündeki ilk aklın -ki daveti gökte başlatmıştır- bir benzeridir. Vasi peygamberin hemen ardından gelen imam ve imametın esas ve temeli olmakla birlikte her asrın ilk imamıdır. Vasi, ikincil akl'a benzemektedir.⁸⁹ Hz. Muhammed'in vasisi kabul ettikleri Hz. Ali ve onu takip eden bir imamlar silsilesi kabul etmişlerdir. Onların görüşüne göre bu imamlar zinciri Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali el-Bâkır, Cafer es-Sadık ve İsmail b. Cafer'dir. Bazı İsmailîler yedili sisteme uyması için İsmail'i atlayarak yedinci imam olarak Muhammed b. İsmail'i kabul etmişlerdir.

İsmailîlere göre imamet dört mertebeye sahiptir. Bunlar :

- 1- Mukim İmam; O, Natık Peygamberi seçen kimsedir. Bu imametın en üstün derecesidir ve ona "Rabbu'l-Vakt" de demektirler.
- 2- Esas İmam: O, vasi ve peygamberin yerine geçen, sırrın emini ve onun yardımcısıdır. Müstekar imamet silsilesi, onun neslinden devam edecektir.
- 3- Müstekar İmam: O, kendisinden sonraki İmamı belirleyen kimsedir. İsmailîlere göre İmam'ın belirlenmesi iki yolla mümkündür; birincisi veraset yoluyla, diğeri ise Müstekar İmamın açık deliliyledir.

⁸⁷ Kummî/Nevbahtî, s. 197.

⁸⁸ Sabri Hizmetli, "Karmatiler" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 130.

⁸⁹ Gulpaygani, s. 76.

- 4- Mustavdi' İmam: O, Müstekar İmam tarafından niyabet olarak imamet işlerini yerine getirmektedir. Kendisinden sonraki İmamı belirleme hakkına sahip değildir. Ona, İmam'ın naibi de demektedirler.⁹⁰

İsmailîler devrî tarih anlayışları nedeniyle son Natık olan İsmail b. Cafer'in kıyamet öncesi geri dönecek olan Kaim ve Mehdi olduğunu söylemişler ve onun adına biat almışlardır. Bu doktrin İsmâîlîlerin gizli davet dönemi dedikleri Fatimi devletinin kurucusu Ubeydullah Mehdi dönemine kadar devam etti. Ubeydullah Mehdi doktrinde değişikliğe giderek davetin gerçeğinin imam Cafer'den sonra hak sahibi olduğunu söylediği Abdullah b. Cafer soyunun imameti devam ettirdiğini ve kendisinin zamanın imamı olduğunu iddia etti. Bu durumu takiye gereği sadece güvenilir kimselerin bildiğini söyledi. Böylece gaip imam yani İsmail b. Cafer değil "kaim" yani mevcut imam teorisini savunmuştur.⁹¹Bu anlayışa göre imamet zinciri Muhammed b. İsmail'den sonra gizli imamlar Muhammed el- Mektum'a, sonra oğlu Cafer el Musaddık'a , sonra Muhammed el-Habib'e geçmiş ondan da Ubeydullah Mehdi'ye ulaşmaktadır.⁹²

Ubeydullah'ın kaim imam ve Mehdi olduğu iddiası İsmailîler arasında tartışmalara yol açmış ve Karmatiler eski öğretiyeye bağlı kalarak Fatimi öğretisini reddetmişlerdir. Onlar Muhammed b. İsmail'i Kaim Mehdi olarak kabul etmeye devam etmişlerdir. Ubeydullah b. Mehdi'nin ölümünden sonra ise Abdullah b. Cafer'in erkek çocuğu olmadığı ile ilgili rivayetler nedeniyle soyun İsmail b. Cafer'den devam ettiği kabul edilmiştir.⁹³

İsmailî imamet zinciri Fatimi halifesi Müntasır Billah tan sonra iki kola ayrılmış bunlar küçük oğlu Muste'ali'yi takip edenler Muste'aliler ve büyük oğlu Nizar'ı takip edenler Nizarilerdir. Muste'aliler günümüzde Davudi ve Süleymani borâlar ismiyle iki grup olarak Hindistan ve Yemen'de yaşamaktadırlar. Nizariler, Fatimi hilafetine karşı çıkmışlar, dai Hasan Sabbah öncülüğünde yeni davet adını verdikleri Allah'ı tanımanın ancak masum bir imamla mümkün olabileceğini savundukları bir inanç sistemi oluşturmuşlardır. Nizariler günümüzde Ağahaniye veya hocalar adı ile çoğunlukla

⁹⁰ Gulpaygani, s. 77.

⁹¹ Abdullah Ekinci, *IX-XI Yüzyıllarda Karmatilerin Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2002, s. 166.

⁹² Yeşilyurt, s. 99.

⁹³ Ekinci, s. 167.

Hindistan, Pakistan ve Doğu Afrika'da yaşamaktadırlar. Bu grupların imametle ilgili kendi silsileleri vardır. Bu imamlar gizli veya açık olabilirler. İmamların masum kabul edilmesi ve dinin naslarının tev'ilini yapmaya yetkili tek kişi olduğu inancı nedeniyle çeşitli dönemlerde İsmâîlîlerin dini uygulamaları farklı farklı olmuştur. Özellikle aşırı Bâtını yorumlar, nübüvvetin Hz. Muhammed'de son bulmadığı inancı ve şeriat hükümlerinin ve mükellefiyetlerin kaldırılması gibi uygulamalar diğer mezhepler tarafından İsmailîliğin İslam dışı bir mezhep olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.

Allame Tabatabai İslam'da Şîa kitabında İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye arasındaki farkı açıklarken; İsmailîler imametini, yedi sayısı üzerinde dönmesine ve nübüvvetin Hz. Muhammed'le son bulmamasına ve şeriat hükümlerinde değiştirme yapmanın hatta teklifin kökten kaldırılmasının özellikle Bâtıniyye'ye göre mümkün olduğuna inanırlar. Oysa İsnâaşeriyye Şîası, Hz. Muhammed'in "Hatemu'l Enbiya" (peygamberlerin sonuncusu) ve onun on iki vasisi olduğuna inanır. Kur'an'ın zâhir ve Bâtını olduğunu, şeriatın zâhirinin ortadan kaldırılmayacağını ve muteber olduğunu ispatlar demektedir.⁹⁴

2.3.2.4 Zaman-Tarih öğretisi

İsmailîliğin savunduğu görüşlerin temeli Kur'an da isimleri geçen ulu'l azam peygamberlerle ilişkilendirdiği; birbirini takip eden devri bir tarih anlayışıdır. Bu tarih anlayışı gnostik bir evren anlayışı ile beraberdir. Bu dini tarih anlayışı çalışmamızın peygamberlik bölümünde de açıklandığı gibi Hz. Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed ile başlatılan altı dönem ve bu dönemlerin içinde Vâsilerle başlayan yedişer imam geldiğini savunmuşlardır. Hz. Muhammed'le başlayan dönemin yedinci ve son imamı gizliliğe geçen Muhammed b. İsmail Mehdi ve yedinci natık olacak dünyanın son dönemini başlatacak demişlerdir. O yeni bir şeriat getirmeyecek; kendisinden önce gelmiş tüm şeriatları tasdik edecektir ve onun gelişi kıyamet saatini gösterecektir demişlerdir.

2.3.2.5 Bâtın-Zâhir

İsmâiliyye doktrinini diğer mezheplerden ayıran en önemli fark dini nasların Bâtın manasını; te'vil metodunu aşırı şekilde kullanmak suretiyle; ortaya koymaya

⁹⁴ Allame M. Hüseyin **Tabatabai**, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, Kevser Yayınları, İstanbul 2016, s. 78.

çalışmalarıdır. Bu tavırlarından dolayı Bâtınıyye diye isimlendirilmişlerdir. Onlara göre nasların bir zâhiri bir de Bâtını vardır. Zâhir peygamberden peygambere değişmesine rağmen Bâtın olan asla değişmeyen asli gerçeklerdir. Bâtın her zaman zâhirin üstündedir. Hatta zâhir soyulup atılması gereken bir kabuktur. Bâtının anlaşılması bu yola giren kişinin manevi ilerlemesine bağlıdır. Bâtına ulaşmak ise sadece zâhirin gerçek manasını veren te'vil ile mümkündür. Zâhiri kabuğun altındaki gerçeğe ulaşmak ancak imamlar tarafından yapılacak doğru te'ville mümkündür. Peygamberin getirdiği zâhirin gerçek manasını ancak onun esası, vasisi olan imam ortaya koyabilir.⁹⁵ Bu şekildeki düşünceleri bazı İsmâîlilerin zâhir yok saymaya götüren aşırı yorumlara sapmalarına sebep olmuştur. Örneğin bu aşırı gidenlere göre abdest, Bâtınıyye mezhebinden olmayanlardan uzaklaşmak; teyemmüm, ilim öğrenmekten yana mazur olan kimseye anlatmamak; namaz, masum imam için duada bulunmak; zekat, ilme layık ve müstehak olanlara yaymak; oruç, zâhirilerden marifeti saklamak ve hac da ilme ulaşmak için yapılan bir sefer olarak te'vil edilmiştir.⁹⁶ Bu tür te'viller, islam alimleri arasında bu fırkanın İslam inançları için ciddi bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu aşırı te'vil yapanlar nedeniyle çoğu alimler tarafından din dışı kabul edilmişlerdir.

2.3.2.6. Te'vil

Te'vil, lügat ta söz ve davranışa başka bir anlam vermek demektir; ıstılahta ise naslarda yer alan bir lafza taşıdığı muhtemel manalardan birini tercih edip yükleme manasındadır. İsmâîliyye de zâhiri naslarda saklı olan öze ulaşmak için imam veya ilim ehlinin uyguladığı metottur. İstılaha aykırı olarak muhtemel mana ile kendilerini sınırlamamışlardır. Kendilerine göre birazda keyfi te'viller yapmışlardır. Onlar zâhiri mananın sadece Bâtını gerçeğe bir işaret olduğunu iddia ederek; bu gerçeği ortaya çıkardıkları iddiasıyla; hiçbir kurala ve kayda bağlı olmaksızın teviller yapmışlardır. Örneğin kıyameti yedili sistemlerindeki yedinci imamın gelişi olarak tevil etmişlerdir. İsmâîliler te'vil ile gerçeğin bilgisine ulaşılabilceği iddiasındadır. Onlar te'vili hurufu mukattalara ve sayılara da uygulamışlardır. Onlar te'vil nedeniyle vahyi bazen tanınmaz hale getirmişlerdir.

⁹⁵ Sabri Hizmetli, "Karmatiler" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 130.

⁹⁶ Ali Rabbanî Gulpaygani, *Kelamî Fırkalar ve Mezhepler*, el-Mustafa yayınları, İstanbul 2014, s. 77.

2.3.2.7 Ahiret

İsmailîler kıyameti yedinci Natık'ın zuhuru olarak tanımlarlar. Fâtimîler öncesi öğreti ve Karmatilerin öğretilerine göre yedinci Natık Muhammed b. İsmail el-Mektum'dur ve kıyamete kadar sürecek son devri başlatmıştır. Kendi bir şeriat getirmemiştir. Ona tüm Bâtını gerçekler vahyedilmiştir.

İhvan-ı Safa risalelerine yansıyan düşüncelerine göre kıyamet ve öldükten sonra dirilme gerçekleri bilmeyen sıradan insanlar için söz konusudur. Seçkin insanların ise semaların ve arzın yok olacağına inanmasına karşı çıkmışlardır. Ahiret ise anne rahmindeki oluşumdan sonraki dünya hayatında vücutta olan değişikliklerdir demişlerdir. Cennet, ruhlar alemi ve semaların genişliği; Cehennem, ay altı alemin oluş ve bozuluşudur.⁹⁷ Onlar bu inançları ile tenasüh inancına benzer bir inanişe benzemektedir. Hesap verilen bir ahiret inancı değil dünya hayatında yaşanacak olan mutluluk veya zorlu yaşamı cennet ve cehennem olarak düşünmektedirler. Ahiret inancı İslam'ın temel inançlarından biridir. Bu konunun bu şekilde ele alınması ikinci hayatın ebediliğini, sorumluluğu, hesap vermeyi ve mükafatı ortadan kaldırmaktadır.

2.3.2.8. Takiyye

Takiyye, lügat manası olarak sakınma, korunmak manasındadır. Vikaye kelimesinden gelir ki bu kelime ise korumak manasındadır. İstılahta ise zulüm yapanların can, mal ve ırzına açık tehdidi olduğunda gerçek inancını gizlemek ve zalimle aynı görüşteymiş gibi davranmak demektir. Genel olarak Şîa özelde ise İsmâiliyye Emevîlerin son döneminde ve Abbasîlerin ilk dönemlerinde çok ağır baskı ve takibat dolayısıyla gerçek düşüncelerini gizlemek zorunda kalmışlardır. İsmâîlîlerin bir kısmı İsmail b. Cafer'in takibat nedeniyle öldü gösterildiğini bile iddia etmiştir.⁹⁸ Yine Fatîmi devletinin kurucusu Ubeydullah Mehdi kendisinden önce üç gizli imam bulunduğunu bunların takiyye yaparak gizlendiklerini anlatmıştır. Bu gizlilik döneminde gerçek isimlerini gizlemişlerdir.⁹⁹ Bu baskı döneminde İsmâîlik takiyyeyi sadece zorunlu olduğunda değil bir metot olarak kullanmış ve kendilerinden olmayanlara gerçek düşüncelerini açıklamamışlardır. Tebliğlerini yaparken de ağır yeminler ettirmeden kendi

⁹⁷ Sabri Hizmetli, "Karmatiler" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, s. 513.

⁹⁸ Kummî/Nevbahti, s. 196.

⁹⁹ İkinci, s. 137.

düşüncelerini söylememişlerdir. İsmailîler takiyye sayesinde örgütlenmelerini her türlü takibattan korumayı başarmışlar ve hem Afrika'da hem Yemen'de hem de Hint yarımadasında devletler kurmayı başarmışlardır.

2.3.2.9. Mehdi

İsmailî davet Fâtimîler'in kuruluşuna kadar Muhammed b. İsmail'in kaim Mehdi olduğu ve onun ölmediği iddiasındadır. O kıyamete yakın tekrar dönecek ve dünyayı doğruluk, adalet ve eşitlikle dolduracak demişlerdir. Bu iddia Karmatiler tarafından devam ettirilmiştir. Fâtimîler ise İmamet zincirini devam ettiğini iddia etmişlerdir. Fatimi devletinin H.597(1171) de yıkılmasından sonra ise daha çok dini ıslah edecek bir gaib imam inancı ön plana çıkmıştır.¹⁰⁰

2.4. İsnâaşeriyye

Günümüzde Şîilerin çoğunluğunu oluşturan, Hz. Ali ile başlayıp on ikinci ve son imam olan Muhammed b. Hasan ile biten imamet zincirine, İmametın nass ile belirlendiğine, gaybette olan son imamın beklenen Mehdi olarak kıyametten önce recat edeceğine inanan Şîî grubudur. İnandıkları imam sayısından dolayı İsnâaşeriyye veya oniki imamecılar da denir. İsmâiliyye bölümünde Caferi Sadık'ın ölümünden sonra İmamiyenin beş guruba bölündüğünü belirtmiştik. Daha sonra Kazım denecek olan İmam Sadık'ın küçük oğlu Musa'ya Hişam b. Hakem ve Mü'mini Tak gibi önemli Şîî alimler biat etmişlerdi.¹⁰¹ Bu gruba diğer gruplardan Caferi Sadık'ın en büyük oğlu İsmail'in öz kardeşi Abdullah el-Eftah'ı İmam kabul eden İmâmiyyenin çoğunluğunu oluşturan Fethiyye gurubu Abdullah'ın babasından yetmiş gün sonra arkasında evlat bırakmadan ölmesi üzerine bu guruba katıldılar. Böylece mevcut İmâmiyyenin çoğunluğu İmam Musa etrafında toplandı.¹⁰² Musa Kazım çeşitli bölgelere vekiller atayarak bu imami grubun örgütlenmesini kuvvetlendirdi. Bu vekiller hums ve diğer bağışları düzenli olarak topladılar.

Musa Kazım babası gibi siyasetten uzak durdu. Buna rağmen 179/795 yılında tutuklandı ve 183/799 yılında Bağdat hapishanesinde öldü. Babasının ölümünden sonra olduğu gibi bu imami grup birkaç mezhebe bölündü. Büyük bir grup Musa Kazım'ın öldüğünü

¹⁰⁰ Ekinci, s. 137.

¹⁰¹ Farhad **Daftary**, *Şîî İslam Tarihi*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2016, s. 82.

¹⁰² Farhad **Daftary**, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2017, s. 144.

kabul etmeyerek onun Mehti olarak geri döneceğini savundular. Bu guruba ‘vakfiye’ dendi ki bu İmameti Musa Kazım ile durdurdukları için ‘durduranlar’ manasında idi. Keşşi bu gruptan bazı vekillerin toplanan hums ve yardım paralarını aldıklarını ve imamın ölümünü inkar ettiklerini aktarır¹⁰³. Vakıfiler, daha sonraki İmamilerin kendi on ikinci imamları için yaptığı gibi, yedinci imamlarının gaybet döneminde olduğunu savunan eserler yazdılar.

İmami gruptan önemli bir kısmı da Musa Kazım’ın ölümünü kabul etti ve oğlu Ali b. Musa’yı sekizinci İmam olarak kabul etti. Bunlara “Kat’iyye” dendi ki bu isim imamın Ali b. Musa olduğuna kesin olarak inandıkları için verilmişti.¹⁰⁴ Şiî karşıtı olarak bilinen Harun Reşit’in 193/809 yılında ölümünden sonra Abbasi halifesini oğulları Emin ve Memun arasında iktidar mücadelesi başladı. Bu ortamda Halife Memun Haşimiler Abbasi ve Ali oğulları arasında bir uzlaşma sağlamak için Ali b. Musa’yı kendisinden sonra varis ilan etti ve ona Rıza unvanını verdi. Onu kızıyla da evlendirdi. Fakat 203/818’de Bağdat’a dönerken aniden öldü. O’nun ölümünü takiben İmami grup iki guruba ayrıldı. Bir grup o zaman yedi yaşında olan Muhammed b. Ali’yi İmam olarak kabul ederken diğer grup akıl baliğ olmayan birisini İmam olamayacağını¹⁰⁵ söyleyerek Vakfiyeye katıldılar.¹⁰⁶

Muhammed b. Ali’yi İmam kabul edenler ona Cevad ve Taki unvanlarını verdiler ve yaşı küçükte olsa ilahi esinle reşit olmayan bir İmamında gerekli bilgiye sahip olabileceğini savundular. Muhammed el-Cevad 215/830’da Halife Memun’un kızı ile evlendi. 220 yılına kadar Medine’de yaşadı. Halife Mutasım tarafından çağrıldığı Bağdat’ta aynı yıl yirmi beş yaşında öldü.

O’na uyan İmamilerin çoğu oğullarından Ali b. Muhammed’i İmam olarak kabul etti.¹⁰⁷ O’na Hadi ve Naki unvanlarını verdiler. O 212/828 de doğdu. Ali b. Muhammed babasının yerine geçtiğinde sekiz yaşında idi. Abbasi Halifesi Mütevekkil 233/848 yılında yaşadığı Medine’den askeri bir şehir olan Samarra’ya getirterek burada gözetim altında yaşadı ve 254/868’de Samarra’da öldü.

¹⁰³ Kummî/Nevbahti, s. 221.

¹⁰⁴ Kummî/Nevbahti, s. 219.

¹⁰⁵ Şehristani, s. 222.

¹⁰⁶ Kummî/Nevbahti, s. 230.

¹⁰⁷ Kummî/Nevbahti, s. 236.

Ali b. Muhammed'e inananların çoğunluğu oğullarından Hasan'ı İmam kabul etti. Hasan b. Ali, Halifenin ordugahında yaşamak zorunda kaldığı için el-Askeri olarak anıldı¹⁰⁸. Yirmi sekiz yaşında 260/874'te Samarra'da öldü.¹⁰⁹O'nun ölümü ve açık bir varis bırakmaması üzerine cemaat on dört parçaya ayrıldı. Hasan el-Askeri'nin mirası kardeşi Cafer ve annesi arasında taksim olundu¹¹⁰. Bu gruplar arasında Hasan el-Askeri'nin ölmediğini, gaybette olduğunu ve kardeşi Cafer b. Ali'yi İmam kabul edenler vardı. Bunlarla birlikte ana grup İmam el-Askeri'nin 255/869 yılında Muhammed adında bir oğlu olduğunu ve babasının halefi olan bu çocuğun gizli tutulduğunu savundu.¹¹¹ İmamın Abbasi zulmünden dolayı sadece birkaç güvenilir kişi tarafından bilindiği savunuldu. İmam ile cemaat arasında iletişimi sefirlerin sağladığı 260 yılı ile 329 yılları arası “küçük gaybet olarak tanımlandı. Bu süre içerisinde dört adet sefirin imamla iletişim kurduğu kabul edildi. Son sefir Ebu'l -Hasan Ali b.Muhammed el-Samarri İmamdan tam gaybete geçişin başladığı hükmünü aldığını duyurdu. O tarihten yani 329/941 den günümüzde hala devam eden gaybette “büyük gaybet” manasında “gaybeti kübra” olarak isimlendirildi.

On iki İmamcı Şifler, on ikinci İmamın gaybetine kadar olan süre boyunca , imamlarının manevi rehberliğinden doğrudan faydalandılar. Bu tarihten sonra imamların öğretilerinin takipçisi ulema öncelikle on ikinci İmamı ve gaybeti öğretisini resmileştirdi ve düzenledi, daha sonra imami hadislerin derlemesini yaptılar ve İmami fikhî formüle ettiler. Bu ulemalardan mezhepler tarihinde Kummî ve el-Nevbahti kendi oniki imamcı görüşleri dışında kalanları sapma olarak ele aldıkları Fırak ve el-Makalat kitabını yazdılar.

Hadis alanında “Kütüb-ü Erbaa” olarak bilinen imami literatürün ilk kitabı “el-Kafi fi ilmi'd-din”(din ilminde yetkin olan) Muhammed b. Yakub el-Küleyni (329/940) tarafından yazıldı, ikinci hadis kitabı“men La Yahduruhu'l-Fakih” (yakınında fakih bulunmayan) Şeyh Saduk olarak bilinen ibni Babeveyh tarafından yazıldı. Üçüncü kitap olan ve tartışmalı hadislerle ilgili “el-İstibsar” ve dördüncü kitap olan ve kararların

¹⁰⁸ Farhad, s. 87.

¹⁰⁹ Kummî/Nevbahti, s. 241.

¹¹⁰ Kummî/Nevbahti, s. 241.

¹¹¹ Kummî/Nevbahti, s. 264.

temyizi üzerine olan “Tehzibu’l-ahkam” mı Muhammed b. El-Hasan et-Tusi (ö.H.460/1067) tarafından yazıldı.¹¹²

Kelam alanında başlangıçta hâkim olan ve hadislere vurgu yapan Kum okulunun yerine kendi hocası ibni Babeveyh’in ilkelerini eleştiren Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed el-Harisi (ö. 413/1022) akılcı Bağdat okulunun ilk lideri oldu. Müfid Mutezile’nin geliştirdiği kelam, münakaşa ve akıl metodunu kullandı. Mutezile’nin temel imami görüşlerle çatışmayan bazı görüşlerini de benimsedi. Bağdat okulunun sonraki lideri Şerif el-Murtaza Alemü’l-hüda (ö.436/1044) oldu. O Kadı Abdülcebbar (ö.415/1024) ve birçok Mutezile aliminden ders aldı. Dinin temel hakikatlerinin âkılla kanıtlanabileceğini savundu. Ahad hadislerin şeriatın kaynağı olmasını reddetti.¹¹³ Hadislerin aklın testine tabi tutulması gerektiğini eleştirisiz kabul edilemeyeceğini savundu. Küçük kardeşi Şerif er-Radi(ö.406/1015) Kuran ve peygamber hadislerinden sora en önemli kitap sayılan ”Nehcü’l-belaga” yı hazırladı. Daha sonra Şeyhü’t-taife olarak bilinen Muhammed b. El-Hasan et-Tusi(ö.460/1067). yaptığı çalışmalarla hadis okulu ile kelamcılarının arasını düzeltti. O ahad hadislerin akli gerekçelerle kabul edilemez bulursa da bizzat imamların huzurunda cemaat tarafından genel olarak kullanılan hadislerin onaylanması gerektiğini yani bu hadislerin fikhın temel kaynaklarından sayılması gerektiğini savunmuştur.

Hace Nasuriddin Muhammed b. Muhammed el-Tusi (ö.672/1274) on iki İmamcı Şîî bir ailede doğmuş; uzun süre İsmailî Nizari cematı içinde yaşamış, İsmailîliği kabul etmiş¹¹⁴ ve Ahlak-ı Nasî ve Ahlak-ı Muhteşem ile İbni Sina’nın eseri el-İşaret ve’t-tenbihat adlı eserine şerh yazdı. Bu İsmailî eserleri hamisi Alamut hakimi Nasuriddin Muhteşem’e ithaf etti. On iki İmamcı kaynaklar ise bu dönemi esaret ve takiyye dönemi olarak tanımlamışlardır.¹¹⁵ Moğolların Nizari devletini yıkmalarından sonra Tusi, Hülagü’nün arkasından da halefi Abaka’nın maiyetine girdi. Tusi tekrar on iki İmamcı inanca dönerek¹¹⁶ “Kavaidü’l-akaid ve Tecridü’l-itikad”ı yazdı.¹¹⁷ O Ebu’l-Feth Muhammed eş-Şehristani’nin (ö.548/1153) İbni Sina’nın felsefesini eleştirilerine karşı bu felsefeyi savunan masari’ el-musari adlı bir eser yazdı. Tusi on iki İmamcı kelam,

¹¹² Farhad, *Şîî İslam Tarihi*, s. 94.

¹¹³ Farhad, *Şîî İslam Tarihi*, s. 95.

¹¹⁴ Farhad, *Şîî İslam Tarihi*, s. 101.

¹¹⁵ Gulpaygani, s.161.

¹¹⁶ Farhad, *Şîî İslam Tarihi*, s. 101.

¹¹⁷ Farhad, *Şîî İslam Tarihi*, s. 101.

felsefe ve İbni Arabi tasavvufunu yakınlaştırdı. Tusi'den sonra öğrencisi Allame lakaplı İbnü'l-Mutahhar el-Hilli (ö.676/1277) ve amcası Muhakkık el-Hilli ,Muhakkiki evvel olarak da bilinir, on iki İmamcı fikhın gelişimine katkıda bulundular. Hadisin güvenilirliği firine karşı çıktılar. İctihada, fakihin akılla şeri kararlar vermesi ilkesine teorik temel sağladı. İctihadın kabulü on iki İmamcı Şîilikte aleni bir İmamın yokluğunda ulemanın fikhi otoritesini güçlendirdi. Ama Şîi fikhının Sünni fikhından farkı on iki İmamcı mukallidler hayatta olmayan fakihlerin icthadına uymak zorunda değildi.

Moğol sonrasında tarikatlar aracılığı ile yayılan Safevi Şîiliği ile sonuçlanan bir Şîilik tipi oluştu. Bu tarikatlar görünüşte Sünni görünüyor ama Ali b. Ebu Talib'i mürşit silsilelerine dahil ediyorlardı ve ehli beyte özel düşkünlükleri vardı. Bu tarikatlar arasında en etkili olan Safeviyye, Nurbahşiyeye ve Nimetullahiye sayılabilir.¹¹⁸ On iki İmamcı geleneğe Nasuriddin Tusi tarikat üzerine Evsafu'l-eşraf adlı eseri yazmıştı. Yine Seyyid Haydar Amuli (ö.787/1385) Cami-u'l-esrar adlı eserinde İbni Arabi'nin tasavvufi fikirlerini Şîi fikirlerle birleştirdi ve özgün bir sentez oluşturdu. Aynı şekilde on iki İmamcı Şîi düşünceyle tasavvufu birleştirmeyi Muhammed b. Ali el-Ahsai (904/1499) sürdürdü. O Kitabü'l Mücli adlı eserinde on iki İmamcı fikirlerini, İbni Sina felsefesini, Sühreverdi'nin (ö.587/1191) İşraki felsefesini ve İbni Arabi'nin tasavvufunu birleştirmiştir.¹¹⁹

Moğol sonrası İran'ında halk ağırlıklı olarak Sünni idi. Şîiliğin yayılmasında öncü rol oynayan tarikatlardan Safaviyye tarikatını aslen Şafi bir Sünni olan Safiyyüddin (ö.735/1334) dir. Torunu Hoca Ali'nin Timur üzerinde büyük etkisi olduğu düşünülüyor. Hoca Ali'ye Erdebil ve köyleri tam bir serbestlikle verildi. Hoca Ali'nin torunu Cüneyt zamanında tarikat İmâmiyye Şîiliğini benimsedi.¹²⁰ Safevi devleti kurulduğunda hanedan kendi soylarının yedinci imam Musa el-Kazım'dan geldiğini ve kendilerinin beklenen mehdinin temsilcileri olduklarını iddia ettiler. Bu dönemin en

¹¹⁸ Farhad, *Şîi İslam Tarihi*, s. 105.

¹¹⁹ Farhad, *Şîi İslam Tarihi*, s. 107.

¹²⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şîası*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2008, s. 192.; Yasin İpek, Ender Atalay, Murat Serdar, Harun Işık, Şîa'dan Kızılbaşlığa Alevilik, Ekim Yayınları, İstanbul 2014,s.67

önemli alimi Şeyh Ali el- Kereki el Amili'dir. O içtihat ve taklidi kabul eden Hille okuluna bağlıydı. Gaybeti sırasında İmam'ın "genel vekilliği" fikrini geliştirdi.¹²¹

Şeyh el-Kereki'nin damadı Mir Muhammed Bâkır el-Esterebadi (ö.1040/1630) "İsfahan okulu"nu kurdu. Daha çok Mir Damad olarak anıldı. O Aristo, yeni Platoncu, Sühreverdi'nin İşraki geleneğini, İbnü'l Arabinin tasavvufi görüşlerini on iki imamcı Şîî öğretilerle birleştirerek özgün bir sentez oluşturdu. Bu okulun en önemli temsilcisi daha çok "Molla Sadra" olarak bilinen Sadrüddin Muhammed Şirazi'dir. O kelam teolojisini, meşşai felsefeyi, işraki felsefeyi ve irfani özelliklerde İbnü'l Arabi'nin tasavvufunu Bâtini Şîî bir çerçevede yeniden sentezledi ve "el Esferiü'l erbaa " (dört yolculuk) olarak isimlendirdi.¹²²

Şîî alimler kendi aralarında dini konularda hadislere karşı aklın rolü konusundaki tutumlarına göre Ahbariyye ve Usuliyye olarak iki kampa ayrıldılar. El-Küleyni ve İbn Babeveyh önderliğindeki Kum Ahbari okuluna karşı Şeyh Müfid, Şerif Murtaza ve Şeyh el-Taifa el-Tusi'ni önderliğindeki akılcı Bağdat okulu vardı. On yedinci yüzyılda Muhammed Emin b. Muhammed el-Esterabadi (ö.1033/1624) hadisi önceleyen Ahbari okulu kurdu. İctihat görüşüne karşı çıkararak "İmamların hadisleri (ahbar) Kur'an'nın görünür, lafzi anlamından,peygamber hadislerinden ve akıldan önde gelir; çünkü imamlar bu kaynakların ilahi olarak atanmış müfessirleridir." demiştir.¹²³Usulilerden İsfahanlı Muhammed Bâkır Bihbehani (ö.1208/1793) "Kitabü'l-İctihad ve'l-ahbar" kitabını yazarak içtihadı savundu. İctihat taraftarları bu tartışmadan galip çıktılar. Günümüzde ahbariler küçük bir azınlık olarak Basra, Huzistan ve Bahreyn'de bulunmaktadır.

Kaçar hanedanı zamanında ulema hiyerarşik bir sınıfa dönüştü. Fıkıh usulü bilgisi olan vasıflı ve yaşayan alimlerin içtihat yapması (Mercii Taklid) geri kalan Şîî cemaatin de onları taklid etmesi anlayışı yerleşti. Mercii Taklidler humus ve diğer dini vergilerin toplanması, bölüştürülmesi Cuma namazının kıldırılması, hutbe okumak, had cezalarını vermek ve cihad ilan etme yetkilerini gizli İmam adına kullanma yetkisindeydiler.

¹²¹ Daftary, *Şîî İslam Tarihi*, s. 107.

¹²² Daftary, *Şîî İslam Tarihi*, s. 114.

¹²³ Daftary, *Şîî İslam Tarihi*, s. 114.

Bu dönemde İran ve Irak'ta Şeyhiyye isimli önemli bir Bâtîni kelam okulu ortaya çıktı. Kurucusu Şeyh Ahmet Ahsai'ydi (ö.1241/1826) Şeyh Ahmet Bahreyn doğumluydu, gençliğinde Irak'a yerleşti ve ardından İran'a göç etti. Gençliğinden itibaren bazı rüya ve hayal görmeye başladı. Kendisinin Kur'an'ı ve hadisleri anlamada özel yeteneği olduğunu savundu. Şeyhi öğreti başlangıçta İsfahan okulunun irfani Şîliği, Ahbari öğreti ve sezgisel bilginin senteziydi. Zamanla Oniki İmamcı Usuli okuluna uyum sağladı.¹²⁴Ölümünden sonra yerine sırasıyla Seyyid Kazım Reştî (ö.1259/1844) ve Kerim Han Kirmani (ö.1288/1871) geçti.

On ikinci İmamın gaybetinin tam bininci hicri yılında Kerbela'da Şeyhi Seyyid Kazım Reştî'nin eski bir öğrencisi Seyyid Ali Muhammed Şirazi(ö.1266/1850) on ikinci imamın yakında zuhur edeceğini ve kendisinin de imamın "kapı"sı (bab) olduğunu söyledi. Bu görüşlerinden dolayı önce sürgün edildi daha sonra Tebriz'de 1266/1850'de idam edildi. Subhi Ezel ismiyle bilinen Mirza Yahya Nuri Babiliğin liderliğini üstlendi ama üvey kardeşi Mirza Hüseyin Nuri Bahauallah adıyla Bab'ın gerçek halefi olduğunu iddia etti. Kendilerini yeni bağımsız bir din olarak tanımladılar.

Kaçar hanedanının son dönemlerinde ulema sınıfı kamusal alanda ve siyasette çok aktif rol almaya başladı. İran'da 1906'da Meşrutî Monarşiyle sonuçlanan devrim ile meclisi yaklaşık beşte biri ulemadan oluşmaktaydı. Seyyid Muhammed Tabatabai ilk kez Ayetullah (Allah'ın işareti) unvanını aldı. Kaçarların yerine geçen Pehlevî hanedanı ulema sınıfını sınırlayan bir dizi uygulama başlattı. Bunlar arasında ulemanın elinden eğitim ve yargının alınması, üniversitelerde ders vermelerinin engellenmesi, peçenin (çader) yasaklanması açık alanda dini törenlerin yasaklanması, dini vakıfların idaresine hükümetin müdahale edebilmesi ve noterliğin ulemadan alınması vardı. 1941'de Muhammed Rıza başa geçince baskılar nispeten azaldı ve ulema sınıfı kaybettiği hakların bazılarını geri aldı.

Monarşiye karşı muhalefet ulema arasında 1945 ten sonra İslami bir devlet kurma hedefi ile yayılmaya başladı. 1947'de Ayetullah Hüseyin Tabatabai Burucirdi (ö.1380/1961) on iki imamcılarının tek merci-i taklidi olmuştu. O'nun 1961'de ölümünden sonra çok sayıda müçtehit merci kabul edilmişti. Bunlar arasında parlak bir alim, karizmatik bir lider ve stratejist olan Ayetullah Seyyid Ruhullah Musevi

¹²⁴ Daftary, *Şî İslam Tarihi*, s. 120.

Humeyni'de vardı. Humeyni fıkha ek olarak Şîf irfan ve felsefe alanında da zirveye çıkmıştı. Monarşi karşıtı siyasi faaliyetleri nedeniyle tutuklanıp 1964'te önce Türkiye'ye ardından da 1978'e kadar Necef'e sürgün edildi. Humeyni'nin İslami yönetim üzerine görüşleri "Hükümet-i İslami" ve "Velayet-i fukuha" isimleri ile basıldı. O'na göre yönetme hakkı on ikinci imamın gaybeti sırasında imamlardan fakihlere geçer. Çünkü vahyi ve şeriatı en iyi onlar bilirler. Humeyni 1979'da şah Muhammed Rıza Pehlevi monarşisini deviren ve İslami bir cumhuriyet kuran devrimi yönetti. Kendisine "İmam", "veli-i fakih" denildi. 1989 yılında öldüğünde yerine Seyyid Ali Hamaney Rehber ve veli-i fakih oldu.

On iki İmamcı İmamiyede inanç esasları beş ana başlık altında incelenir. Bunlar sırasıyla tevhid, nübüvvet, imamet, adalet(adl), ve mead'dır.

2.4.1 Tevhid

Allah'ın varlığı, birliği, yegâne yaratıcı olduğu, Allah'tan başka ilah olmadığı, O'ndan başka her şeyin yaratılmış olduğu, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı, her şeyin ona muhtaç olduğu, doğurulmadığı, doğurmadığı, hiçbir şeyin O'na benzemediği, hiçbir şeyin O'na eşit veya denk olmadığını kabul edip inanmak demektir.

Tevhid kendi içinde dört başlık içinde incelenir.

a) Tevhid-i Zat

Allah'ın Zatının birlenmesidir. O'nun zati birdir, her türlü noksanlıkta münezzehtir, eşi, benzeri yoktur, yaratılmışlara benzer vasfı yoktur, varlığı zatındandır, cisim, araz, mekan,zaman, uzunluk, genişlik, ağırlık, hareket ve sükunet ile vasıflandırılmaz. Her şey ona muhtaç O her şeyden müstağnidir

b) Tevhid-i Sıfat

İmâmiyye Kur'an'da geçen Allah'ın hayy, alim, kadir, semi', ve basir gibi sıfatların onun zati ile aynı olduğunu söyler. Allah'a izafe edilen kadim sıfatları kabul etmezler. Allah' zatiyla duyar, zatiyla bilir derler.

Kelam sıfatını yaratılmış olduğunu Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul ederler. Allah'ın dünya ve ahirette görülemeyeceğini kabul ederler.¹²⁵ Allah'a "şey" denilemez.¹²⁶

c) Tevhid-i Fiil

Allah'ın fiilleri yönünden birlenmesidir. O'ndan başka yaratıcı olmaması, yaratmada ortağı ve yardımcısı olmaması ,öldürme, diriltme, rızık verme, bağışlama, dilediğini yapmada tek olduğunun ve iradesinde mecbur olmadığına iman etmektir.

d)Tevhid-i İbadet

Sadece Allah'a ibadet edilmesi, O'ndan başkasına ibadet edilmemesi, O'ndan başkasına kulluk edilmemesidir. Allah'tan başka, bir meleğe, peygambere, şeyhe veya imama ibadet edilmez.

2.4.2 Peygamberlik

Peygamberlik, Allah'ın seçtiği kullarını Cebrail vasıtasıyla veya doğrudan vahiy yoluyla tebliğ ile görevlendirmesidir. Peygamberler kulların en güvenilir, en hayırlılarıdır. Peygamberlik öncesinde ve peygamberlikleri esnasında küçük büyük tüm günahlardan korunmuşlardır. Hz. Peygamber gönderilen tüm peygamberlerin en üstünü ve sonuncusudur.

Melekler ruhani varlıklar olup Allah'ın emirlerine uyup hiçbir konuda Allah'a karşı gelmezler. Dişilik veya erkeklikleri yoktur. Gıda ihtiyaçları yoktur; gıdaları Allah'ı teşbih ve tenzihtir.¹²⁷

İsnâaşeriyye Kur'an'ın şu an insanların elinde bulunan olduğuna inanır. Kur'an'ın tahrif edildiği iddiasını reddeder.

2.4.3 İmamet

İsnâaşeriyye İmametın dinin asıllarından(usul-u din) olduğunu, ona inanmanın imanı tamamlayacağına inanır. İmamet ancak Allah'tan nass ile veya bir önceki İmamın onun imametini beyanıyla olur. Seçimle , çalışmakla veya ibadetle olmaz. Kesbi değil

¹²⁵ Komisyon, *Ehli Beyt Mezhebine Göre Usul-u Din*, Kevser yayınları, İstanbul 2015, s. 50.

¹²⁶ Şeyh Saduk, *Tevhid*, el Mustafa yayınları, s. 201.

¹²⁷ Mustafa Öz, *Ana Hatları ile İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 173.

vehbîdir. İmâmiyye göre Allah'ın nasıl ki peygamberler göndermesi lütufsa İmamlar göndermesi de lütuftur.¹²⁸ Bunun Allah üzerine vacip olduğunu söylerler.¹²⁹

Tusi'ye göre İmamın sahip olması gereken vasıflar sekiz adettir.”1) Bunlar İsmet, 2)ilim, 3)şecaat,4)İmamın tebaanın en faziletlisi, en cesaretlisi, en cömerdi olması, 5)İmamın yaradılışının ve nesebinin ayıplardan uzak olması,6) İmamın Allah-ı Teala'ya en yakın ve mükafata en layık olan kişi olması,7) İmamın, imametine delalet eden ayet ve mucizelere sahip olması, 8)İmamın asrında tek olması”. İmâmiyyeye göre 12. İmam Muhammed Mehdi 328/940 tan itibaren büyük gaybete girmiş ve halen sağdır. Günü geldiğinde tekrar zuhur edecektir ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır.

2.4.4 Adalet

Adalet, Allahın adil olduğuna, insanların iradelerinde ve fiillerinde özgür olduğuna inanmaktır. Allah çirkinliklerden münezzehtir, insanlara zulmetmez, insanlara güçleri yetmeyeceği şeyi teklif etmez. Kul işleyeceği fiillerde tam bir özgürlüğe sahiptir. Allah'ın, kulun yaptığı iyiliğe mükâfat. vermesi, kötülüğe ceza vermesi adaletinin zorunlu gereğidir.

2.4.5 Mead

Lugat anlamı geriye dönüş demek olan mead ıstılahta Allah'ın kullarını ölümlerinden sonra tekrar diriltip dünyada yaptıklarından ötürü hesaba çekilmesi, iyilik işleyenlerin ödüllendirilmesi ve kötülük işleyenlerin cezalandırılması demektir. İmâmiyyeye göre göre mead cismanidir. Ölümünden sonra kabir azap ve nimetleri, münker ve nekir, kıyamet, hesap , mizan, sırat, cennet ve cehennem haktır.

¹²⁸ Onat/Kutlu, s. 203.

¹²⁹ Onat/Kutlu, s. 203.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÂTÜRÎDİNİN ŞİA MEZHEPLERİNİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİNE YAPTIĞI ELEŞTİRİLER

3.1. MÂTÜRÎDÎ'nin İsmâiliyye Yönelik Eleştirileri

3.1.1 Allah İnancı

Mâtürîdî, İsmâiliyye'nin teşbih meydana gelmesi endişesiyle Allah'a isimler nispet etmeyip bu isimleri aracı olarak gördükleri başka varlıklara vermesini Kitabü't Tevhid'de eleştirmiştir.¹³⁰ O “İlahi isimleri, Allah'a nisbet etme ve sıfatlarına zatında gerçeklik kazandırma olgusunda halik ve mahluk arasında bir benzerlik unsuru yoktur, çünkü bu sıfatların-mesela mevcudiyet ve devamında olduğu gibi- mahlukta kazandığı mahiyet Allah'tan nefyedilmektedir. Ne varki isimler (ve sıfatlar) kendileri olmaksızın, zat-ı ilahiyyeyi tanıtmak, rububiyetini (tabiatın yaratılış ve yönetiliş fonksiyonunu) gerekli şekilde açıklamak mümkün olmadığından lüzumlu görülmüştür. Zira duyular ötesinde olanı bilmek ancak duyular aleminin kılavuzluğu ile mümkündür” diyerek insanın duyu ve müşahede ile algılamadığı bir şeyi anlatmaya insanın güç yetiremeyeceğini savunmuştur.¹³¹

O, “Biz “Allah alimdir, fakat diğer alimler gibi değil” şeklinde ifade ederek oluşabilecek benzerlikleri ortadan kaldırmak istiyoruz” demiştir¹³². Mâtürîdî, “zihnimizin iki şey arasındaki benzerliği dilin ifadesinden değil iki şey veya fiil arasındaki benzerliği daha önceden bilmesinden dolayı tasavvur ettiğini ve isimlendirme sırasında bu öncül bilgimize rücu ettiğini” söylemiştir. “İki şeyden her birinin tanınmasını ve nitelenmesini sağlayan has ismi ve vasfı olmasaydı zihnimizin bu yapısı onlar arasında benzerlik

¹³⁰ Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 75.

¹³¹ Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 161.

¹³² Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 76.

alakası kurabilirdi. Yüce Allah -hakkında benimsediğimiz vahdaniyyet ilkesine bağlı olarak- isimlendirilme çerçevesinde tanınan varlıklara benzemediğine göre, bildiğimiz kadarıyla kendisini isimlendirmemiz “Böyle bir ismi olmasaydı adlandırma yoluyla oluşacak teşbih hasıl olmazdı” gibi olumsuz bir sonuçla karşı karşıya gelmez.”¹³³ Demiştir.

Mâtürîdî Allah’ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozofların zat-ı ilahiyyenin bütün sıfatlardan yoksun olduğu (ta’til) benimsemediklerini zata mana nisbet eden kimsenin gerçekte ta’til anlayışını reddetmiş olacağını belirtmiştir. Onlara “sen neye tapıyorsun? Neye dua ediyorsun?” diye sorulmasını ve onların ya inkara yada mantıki bir noktaya yaklaşımlarının sağlanmasını tavsiye etmiştir.

Bâtıniyye (İsmâiliyye) Rahman, alim ve kadir gibi isimleri ilk yaratıcıya(mübdi’i evvel) ve ikinciye nisbet eder ki bunlar akıl ve nefistir. Onlar alemin tamamını akılda izhar edilmiş (mebruz) kabul ederler. Nefis de ondan alıp heyulaya aktarır; akıl ibda sayesinde var olmuştur, ibda onun illetidir derler.¹³⁴ Mâtürîdî, Bâtıniyyenin bu düşüncesini “Aslında olacak şeyleri bilmeyen veya alemi izhar etmeye güç yetiremeyen yahut da izhar edilmiş olmasını dilemeyen birinin alemi ibda yoluyla(akılda) izhar etmesi muhaldir. Çünkü bu durumda ibda’, O’ndan, tıpkı şuurunda olmaksızın, bilmeksizin ve güç yetirmeksizin bi’t-tab’ ortaya çıkan bir fiil gibi sudur eder. Bu takdirde de Allah Teala, teşbih endişesiyle sıfatların ve isimlerin kendisinden nefyedilmesi açısından sıfatlardan soyutlanmış (ta’til) bir konumda bulunur. O’na delalet edecek hiçbir kanıt kalmamış olur ve O’ndan söz etmek sadece taklide dayanmış bulunur, bu ise gerçekten uzak bir ihtimaldir.” şeklinde eleştirmiştir.

Yine Mâtürîdî sudur eleştirisi yaparken “Sadece yapısı gereği (zu tab) fonksiyoner olan varlık yenilgiye uğramış demektir, çünkü böylesi tab’ının gerektirdiğine karşı çıkmaya ve onun aksini gündeme getiremeye güç yetiremez” demektedir.

Mâtürîdî’ye göre Allah’ı kadir, alim, hay, kerim, cevad olmakla vasıflandırmak akli ve nakli delille sabittir. O, isimlendirmenin reddedilmesinin zat-ı ilahiye ile herhangi bir isim altına girmeyen yani mevcut olmayan şeyler arasında benzerlik olacağını

¹³³ Mâtürîdî, *Kitabü’t tevhid*, s. 76.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Kitabü’t tevhid*, s. 163.

söylemektedir. Ona göre, Allah'ın kendini tesmiye ettiği isimlerle ve kendini nitelediği sıfatlarla gerçek manada isimlendirilmiş ve vasıflandırılmıştır.¹³⁵

İmam Mâtürîdî, tekvin konusunu işlerken ezelde Allah vardı fakat yaratma yoktu diyenlerin tekvin söz konusu olmadan yaratıklar vücut buldu ve zaten tekvin mükevvenin gayrıdır demelerini eleştirmiş ve sıfatları zikretmeyip Allah'ın zatını direkt olarak fiillerden sorumlu tutmanın yaratıkların şer, fesat, çirkinlik ve kötülükle vasıflandırılabilceğini bu durumda Allah'ın da bu fiillerle isimlendirilip vasıflandırılacağını bunun da küfür olacağını söylemiştir.¹³⁶

Yine Allah'tan fiilin sadır oluşunun ezelde değil de sonradan imkan dahiline girmesinin Allah'ın fiilinin Zatından değil zâtı dışında bir sebebe bağlı olacağını bunun da Zatından ötürü fail olmayışı gerçek fail niteliği taşıyamaması sonucunu gerektireceğini dolayısıyla O'nun bizzat ve ezelde fail olduğunu savunmuştur.

Allah'ın ezelde tekvinle nitelenmesine yaratıklarında ezelde olması gerektiği şeklindeki itiraza Mâtürîdî tekvin sıfatının da ilim ve kudret gibi olduğunu; sonradan oluşluğun vücut bulanla ilgili olduğunu savunmuş ve Allah'ın kendine has fiil, ilim benzerleriyle nitelendirildiğinde bunlara ezelden sahiptir demiştir. O tekvinin mahiyetini beşer idrakinin kavrayamayacağını; Allah ilminde konumu olan her şeyi nasıl ve ne zaman meydana gelmesi gerekiyorsa meydana getirir demiştir.¹³⁷

Mâtürîdî İsmâiliyye'nin tenzihçi anlayışı gibi tenzihçi anlayışa sahip olan Mutezilî Kabi'ye cevap verirken şöyle demiştir. "Allah Teala'yı kelim, ilim ve fiil ile nitelendirip övmek O'nu, bunların zıddı olan kusurlardan münezze olmakla vasıflandırmak ve ayıplardan yüceltmek demektir. Allah ezelden beri böyledir."¹³⁸

Mâtürîdî, İsmâiliyye'nin ilk yaratıcı (mübdi'-i evvel) düşüncesini eleştirirken onların tabiatın mübdi'-i evvelde mevcut olduğunu, nefis'i küllün ondan alıp heyulayı((ilk madde) desteklediğini iddia ettiklerini söylemiştir. O, "Karmatiler'in heyulanın yok iken ibda' suretiyle vücut bulduğunu söyleseler de onu ebedî kabul etmektedirler" demiştir. Karmatiler'in görüşlerinin bu -ilk- in ortadan kalkması gerektiğini, çünkü

¹³⁵ Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 97.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 100.

¹³⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 103.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Kitabü't tevhid*, s. 111.

bunun bir şeyin diğerinin içinde bilkuvve mevcur olup fiil haline gelmesi mekanizmasının gereği olduğunu belirtmiştir. “Heyulanın, tıynet veya ileri sürdükleri diğer asılların hiçbir şey yaratma, yönetme yeteneklerinin olmadığını, hiçbir şeyin onlar sayesinde oluşmuş değildir” diyen Mâtürîdî bütün varlıkları yok iken dilediği gibi yaratan Allah’dır; “O,kuvve halinde herhangi bir mevcudiyet ve sonra da bilfiil ortaya çıkış değil de sadece ezeldeki planlama ve zamanı gelince oluşturmayla (taktır ve tekvin) her şeyi dilediği gibi ve ibtidaen yaratmaya da gücü yetendir” demiştir.¹³⁹

İmam Mâtürîdî Te’vilatü’l-Kur’an’da Enam suresi 101. Ayeti “ O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir. Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O’dur.” tefsir ederken bu ayetin Karâmita ’nın iddialarını reddetmektedir. Onlar “halık” yani yaratan diyorlar “mübdi” yani eşsiz yaratıcı, sanatkar yaratıcı demiyorlar. Ayrıca, ikinci mübdi ilk yaratılandır, bütün alemi ondan yaratmıştır diyorlar

Mâtürîdî Te’vilatü’l-Kur’an’da Şura suresi 11. ayetini tefsir ederken bu ayetin Bâtıniyye’den bazılarının “ eşsiz yaratıcı, nesnelere hiçbir şey yokken var edendir. Halik de bir şeyi bir şeyden yaratan ve bir şey olmadan var edendir. Fatır ise bir şeyi bir şeyden çıkarandır.” dediklerini söylemektedir. Kendisine göre ise, her ne kadar lafızları ve istihakları farklı olsalar da bu isimlerin hepsinin aynı anlama geldiğini söylemiştir.¹⁴⁰

3.1.2. Peygamberlik

Mâtürîdî Te’vilatü’l-Kur’an’da Saffat suresi 123. ayetini tefsir ederken bu ayetin Bâtıniyye’nin” Peygamberlerin sayısı altıdır. Bunlar: Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed aleyhi selam, diğerleri ise imamdır” görüşünü iptal ediyor demiştir. Halbuki ayet Hz. İlyas’ın da gönderilen peygamberlerden olduğunu haber veriyor.¹⁴¹

Yine Mâtürîdî Te’vilatü’l-Kur’an’da Saffat suresi 139. ayetini tefsir ederken bu ayetin Bâtıniyyenin” Peygamberlerin sayısı altıdır” görüşünü geçersiz kıldığını çünkü onların peygamber saymadığı Yunus (a.s.) elçilerinden biri olduğunu beyan ediyor demiştir.¹⁴²

¹³⁹ Mâtürîdî, *Kitabü’t tevhid*, s. 121-123.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XIII, 183.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XII, 205.

¹⁴² Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XII, 209.

İmam Mâtürîdî Te'vilatü'l-Kur'an'da Bakara suresi 97. ayeti tefsir ederken "Kur'anı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur" mealindeki ayete tutunan Bâtınîlerin "Kur'an Resulullah'a şu anda okuduğumuz lafızlarla inmemiştir. O, peygamberin kalbine gelen bir ilhamdan ibaretti; sonra kendisi bu ilhamı şekillendirip lafız kalıplarına döküyor ve okuduğumuz Arap diliyle ifade ediyordu." dediklerini bunun doğru olması durumunda Hz. Peygamberin getirdiği metnin benzeri yapılamaz niteliği taşıdığı yolunda inkarcılara karşı ileri sürdüğü delil temelinden sarsılır" demiştir.¹⁴³ Mâtürîdî bu iddiayı "Şüphe yok ki biz onların, Kur'an'ı ona mutlaka bir insan öğretiyor dediklerini bilmekteyiz. Kendisine Kur'an'ı öğrettiği ileri sürülen kişinin dili yabancıdır. Halbuki Kur'an gerçekleri ifade eden fasih bir Arapçadır"¹⁴⁴, "(Resulüm!) onu çarçabuk alıp ezberlemek için dilini kıpırdatma"¹⁴⁵ve "Sana vahyedilişi tamamlanmadan Kur'an'ı okumakta acele etme"¹⁴⁶ayetlerini delil göstererek Bâtıniyye'ye ait iddianın çürüklüğünü ve kendilerinin de Allah'ın dosdoğru dininden uzak olduklarını söylemiştir.

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Bakara suresi 231. ayeti tefsir ederken ayette geçen "Kitab'ın" Kur'an olduğunu ifade ederek Karmatiler'in "Kur'anı Muhammed'in (s.a) kendisini telif ettiğini, ona vahyedilen şeyin ise tıpkı zihninde bir şeyler canlandıran biri gibi onları söz haline getirmesinden ibaret olduğunu" ileri sürdüklerini ayette geçen "Kitap" ifadesinin onların bu iddialarını çürüten bir delil olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Nahl suresi 103. ayeti tefsir ederken ayette geçen "... oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapçadır." İfadesinin Karmatiler'in Kur'an'ı Muhammed'in(s.a.) telif ettiği iddiasını çürüttüğünü söylemiştir.¹⁴⁸

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Şuara suresi 193-195 ayeti tefsir ederken Bâtınîlerin Allah Kur'an'ı resulüne süratli bir şekilde mana olarak, herhangi bir dile aidiyeti olmadan indirdi ve

¹⁴³ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, I, 214-215.

¹⁴⁴ En-Nahl 16/103.

¹⁴⁵ El-Kıyame 75/16

¹⁴⁶ Taha 20/14

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, II, 97.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, VIII, 219.

resulü onu kendi dili olan apaçık Arapça ile ifade etti “ şeklindeki görüşlerine bir cevap olmuştur demiştir. Bâtıniler’in bu görüşlerinin batıl olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Al-i İmran suresi 79. ayeti tefsir ederken “Bu ayet, Bâtınilerin iddialarını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlardı: Allah beşer ruhuna ne kitap, ne de peygamberlik vermiştir. Bunu ancak peygamberlerin kalplerinde ortaya çıkan ruhani bir varlığa (en-nefsü’l-besita) verir. Bu ruhani varlık onları destekler ve sonunda onlarla ülfet eder”. Mâtürîdî halbuki ayette Cenab-ı Hak mealen “Allah’ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği” insandan bahsetmektedir ki buda Bâtıniler’i yalanlamaktadır demektedir.¹⁵⁰ Ayrıca Mâtürîdî Hz. İsa (s.a) da beşikte iken “ben Allah’ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı”¹⁵¹ demesinin de aynı şekilde Bâtınileri yalanladığını ifade etmiştir.

Mâtürîdî Tev’ilat’ta İbrahim Suresi 11. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah bazı kullarına lütufta bulunur.” İfadesinin Bâtıniler’in insan cevherinde risaletin bulunmadığını risaletin ancak ruhaniyetin cevherinde bulunduğu iddiasının batıl olduğuna delildir demiştir.¹⁵²

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Enbiya Suresi 8. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüzde değildirler.” İfadelerinin Bâtıniyye’nin “peygamberlik, yiyen, içen, ölen ve yok olan bedensel maddi bir cevherde olmaz. O ancak yemeyen, içmeyen, ölmeyen ve yok olmayan saf cevherde olur” görüşünün reddedildiğini söylemiştir

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Mu’min (Gafir) Suresi 78. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “Allah’ın izni olmadıkça hiçbir elçi mucize getiremez.” İfadesinin Bâtıniler’in Peygamberlerin nefislerinde ruhani cevher vardır, buna dayanarak istedikleri zamanda ve istedikleri şekilde mucize getirirler. Yine onlar Peygamberlerin Allah’ın izni ve insanların talebi olmadan istedikleri ayeti getirme gücüne sahiptirler derlerdi diyor ve

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, X, 393.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, II, 383.

¹⁵¹ Meryem 19/29-30

¹⁵² Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, VII, 499.

durum böyle olsaydı “ Allah’ın izni olmadıkça hiçbir elçi mucize getiremez” kelamı anlamsız kalırdı demiştir.¹⁵³

Mâtürîdî Tev’ilat’ta En’am Suresi 91. ayetin tefsirini yaparken bu ayet te Karmatilerin mezhebinin iddialarının reddi vardır demiştir. Ayette “deki: Ben, bu görevimden dolayı h denmesine rağmen hiçbir karşılık istemiyorum” denmesine rağmen Karmetiler görüşlerini insanlara sunuyorlar, onlardan söz alıyor ve karşılık bekliyorlardı demiştir.¹⁵⁴

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Fussilet Suresi 47. ayetin tefsirini yaparken bu ayette geçen “Kıyametin zamanını bilmek sadece Allah’a havale edilir” ifadesine rağmen Bâtıniler’in Saat, kıyamet ve benzeri isimler, kaim-i zamanın ismidir, oda falancadır, zamanı gelince kaim-i zaman ortaya çıkacaktır dediklerini söylemiştir . Mâtürîdî “yer ve gök ehlinden Cenab-ı Hakk’a iman eden ve peygamberleri tasdik eden herkes, kendilerinde kıyametin bilgisinin bulunmadığında ittifak ederler Kıyametin zamanına ait bilgi hiç şüphesiz Allah katındadır” diyerek Bâtınilerin iddialarının bu hükümlere aykırı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁵

3.1.3 İmamet

Mâtürîdî’nin imametle ilgili eleştirileri Tev’ilat’ta daha çok İmâmiyye’ye cevap şeklinde geçmektedir; fakat bu konuda aynı görüşleri paylaşan İsmâiliyye’de cevap olduğu için çalışmamızın bu bölümünde de zikretmeyi uygun bulduk.

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Bakara Suresi 189. ayetin tefsirini yaparken Karmatilerin ayette geçen “ebvab” kelimesinden maksat Ali b. Ebu Talib, “buyuttan” maksat da Resulullah’tır. İnsanlar Resulullah’a Hz. Ali’den geçerek ulaşmakla emredilmiştir, zaten Resul-i Ekrem’in şöyle buyurduğu bilinmektedir: “ben hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır, eve girmek isteyen kimse kapının yanına gelip oradan girmesi gerekir” dediklerini söylemiş ve onların bu fikirlerini eleştirerek bunun aşırı bir yorum olduğunu ayette hem evlerden hem de kapılardan çoğul kalıbıyla bahsedildiğini dolayısıyla bir tek kapı ve bir tek ev olmadığını Karmatiler’in bir tek Hz. Ali hakkında yaptıkları yorumun doğru olmadığını diğer sahabeleri de kapsamaması gerektiğini söylemiştir.

¹⁵³ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XIII, 100.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, V, 156.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XIII, 158.

Mâtürîdî Tev'ilat'ta en-Nisa Suresi 59. ayetin tefsirini yaparken bu ayette "Rafizil'er'in (Şiîler) devlet başkanlığı konusundaki sözlerini iptal etmeye delil vardır demiştir. O ayette geçen ve itaat edilmesi söylenen ulu'l-emr'in şu üç gruptan birisi olması gerektiğini ifade etmiştir: Ya devlet adamları, ya fakihler veya Şiîlerin iddia ettiği İmam. Eğer ulu'l-emr konusunda kastedilen anlam fakihler veya devlet adamları ise Şiîlerin niteliklerini belirttikleri İmam olması mümkün değildir, çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:" Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygamberine götürün". Onlara göre belirledikleri İmama itaatte bulunmak farzdır, aralarında tartışma bulunmakla birlikte İmama muhalefet mezheplerince küfürdür. Şayet durum onların dedikleri gibi olsaydı en doğrusunu Allah bilir ya- Cenab-ı Hak tartışma konusunda İmama götürün diye buyururdu. Çünkü buna muhalefet eden kimse küfre girer. Halbuki O, tartışılan hususu Allah'ın Kitab'ına ve Resul'ünün Sünnet'ine götürülmesini emretmiştir bu durum, herhangi birine ait söz ve emrin Resulullah'ın sözüne denk olamayacağını göstermiştir. Resul vefat etmişse sünnetine götürün demektir" demiştir.¹⁵⁶

Yine ayetin aralarında anlaşmazlığa düşerlerse ifadesinden yola çıkan Mâtürîdî bu ulu'l-emr Şiîlerin söylediği imam olamayacağını çünkü onun tek kişi olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî'ye göre bu ulu'l-emr aralarında ilmi tartışma yapabilen ilim adamlarıdır.

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Maide Suresi 55. ayetin tefsirini yaparken Şiî'lerin bu ayetin Hz. Ali(r.a) rükûda iken yüzüğünü tasadduk etmesi üzerine gelmiştir dediklerini ifade eden Mâtürîdî bu ayeti Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'den üstün olduğunu hilafetin onun hakkı olduğuna delil gösterdiklerini söylemiştir. O bu ayetin bu olay üzerine geldiği farz edilse bile bunun halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğu manasına gelmeyeceğini Maide 54. Ayetin tefsirinde de dinden dönenlerle savaşanların övüldüğünü (ehl'ür-ridde) dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'in hilafetine delil olduğunu söylemiştik demiştir. Peygamberimizden "Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir." Rivayeti ve benzeri haberler Hz. Ali'nin (r.a) hilafete talip olduğu ve savaştığı dönemle ilgilidir. "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir döneminde hilafetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur" demiştir. Çünkü bu durumda üzerindeki ilahi

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, III, 258.

hakkı yok etmiş olurdu. O'nun bu sırada sükut edip talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil Ebu Bekir'in hakkı olduğunu gösterir" demiştir.¹⁵⁷

Mâtürîdî, Hz. Alinin hilafeti içi getirilen delillerden "Sen bana nispetle Musa'ya karşı Harun'un konumundasın yalnız benden sonra peygamber yoktur.", "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur" ve rükûda yüzük tasadduk etmesi hadisinin hilafeti gerektirmediğini savunmuştur.¹⁵⁸

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Hud Suresi 84. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı yolladık" ifadesini yorumlayarak Kur'an'da Medyen halkı ile dinde kardeş olmadıkları halde beşer olmasından dolayı kardeş olarak nitelendirildiğini söylemiştir. Buna dayanarak Rafiziler'in Resulullah (s.a.) ile Hz. Ali'nin(r.a.) soy itibariyle kardeş olduklarını delil göstererek Hz. Ali'nin(r.a.) Hz. Ebu Bekir'den(r.a.) daha üstün olduğu şeklindeki iddiayı çürütecek şekilde kardeş olmanın fazileti gerektirmediğine delildir demiştir.¹⁵⁹

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Tahrir Suresi 9. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen "Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et" emri ile ilgili Bâtıniler'in "bu ayette her iki grupta da savaşılması emredilmişti. Peygamberimiz kafirlerle savaşmakla uğraşmış münafıklarla savaşmaya vakit bulamamış ve münafıklarla savaşmayı Hz. Ali (r.a.) üzerine almıştır" dediklerini söylemiştir.

Mâtürîdî Bâtıniler' bu iddiasının yanlış olduğunu çünkü Peygamberin vefatından sonra irtidat edenlerle Hz. Ebu Bekir savaşmak zorunda kalmıştır demiştir. Gerçekten iman etmedikleri halde iman ettik diyen ama peygamberin vefatıyla irtidat etmeleriyle açığa çıkmıştır demiştir.¹⁶⁰

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Tevbe Suresi 100. ayetin tefsirini yaparken "Muhacirleri ve Ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur" şeklindeki beyanın Rafizileri Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ve bu sahabenin (r.a) İmamet ve hilafet işlerini üslenmeleri sebebiyle hak üzere olmadıklarını ve zalim olduklarını kabul etmektedirler. Halbuki bu sahabelerin Muhacir ve Ensar sınıflarına girdiği bilinmektedir. Sonra

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IV, 262.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IV, 266.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, VII, 241.

¹⁶⁰ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XV, 276.

Cenab-ı Hak onlardan razı olduğunu, onların kendisinden razı olduklarını bildirmiştir. Bu durum, onların işlerinde hak üzere ve doğru olduklarını göstermektedir.

Yine ayette, sahabeyi taklit etmenin ve onlara uymanın caiz oluşuna dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, “onlara güzelce uyanlar” mealindeki beyanla Muhacir ve Ensara uyanları övmüştür. O, onların hepsinden razı olduğunu bildirmiştir. Bunları zikreden Mâtürîdî bu durum da onlara uymanın vacip olduğun belirterek bunu terk etmenin caiz olmadığını söylemiştir.¹⁶¹

Mâtürîdî *Tev’ilat*’ta Ra’d Suresi 7. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “her topluluğun da bir kılavuzu vardır” ifadesi için bazılarının peygamberler olduğunu söylediğini bazılarının buradaki davetçi peygamberden başka bir delildir dediler. Bâtıniler’in bu ayet ve Fatır suresindeki “ Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun”¹⁶² ayetini “bundan maksat haktan sapmaması için masum bir imamdır” dediler. Mâtürîdî ise masum olsun veya olmasın Kur’an’da sapıklığa düşmeye engel olacak ve saptığı zaman onun haktan ayrıldığını gösterecek şeyler vardır demiştir.¹⁶³

Mâtürîdî *Tev’ilat*’ta Müzemmil Suresi 5. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “Doğrusu biz sana, ağır bir söz vahyedeceğiz.” İfadesindeki “ağır söz” den maksadın Hz .Peygamber’in, yorum işini “esas”a yani “bab”a havale etmekle mükellef tutulması olduğunu iddia etmişlerdir demiştir. Buradaki “esas” ve “bab” Hz.Ali’dir dediklerini; peygamberlere “nuttak” dediklerini ve peygamberin vazifesinin “tenzil”i halka tebliğ etmek olduğunu, daha sonra “tevil”i kendilerine öğretecek birine ihtiyaç olacağını, bu “tevil” işini Hz. Ali’ye vermesinin Resul-i Ekrem’e emredildiğini söylediklerini kaydetmiştir. Başkasının işin sahibi olmasının ve kendisinin de sesi çıkmayan bir şey konuşmayan kişi konumuna düşmesinin Resulullah’ı rahatsız ettiğini de iddia etmişler demiştir.

Mâtürîdî, Bâtıniler’in bu iddialarına cevap verirken “tevil” işinin Hz. Ali’ye verilmesinin onların iddiasına göre onun yükünü hafifletir. Çünkü inancınıza göre iş, Hz. Ali’ye havale edildi mi Resulullah (a.s.) kabzedilir. Onlara göre “kabz”, beden

¹⁶¹ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, VI, 472.

¹⁶² Fatır, 35/24

¹⁶³ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, VII, 422-423.

suretinde hapis olan ruhani ve nurani suretin o(maddi) suretten ayrılmasıdır. Bu ayrılıktan sonra bedeni telef edilir, ruhani ve nurani suret, güzel biçimde ağırlanma, keyif ve haz yurduna gönderilir. Dolayısı ile bu durum ki bir esareten kurtuluş neden peygamberimize ağır gelsin demiştir.

Bâtniler'in haber vermeyeceğine dair ağır bir yemin ettirmedikçe mezheplerini kimseye öğretmezler çünkü canlarından endişe duyarlar demiştir. Kendi inançlarına göre ruhani sureti esir eden bedeni suretin ölmesi ruhani suret her türlü sevincin bulunduğu yurda dönüyorsa niçin canlarında korkuyorlar; onların hali ahiret nimetlerinin sadece kendilerine ait olduğunu iddia eden Yahudilere benzemektedir demiştir. Kur'an'da Bakara Suresi 94 ayette "Onlar ' Şayet Allah katında, âhiret yurdu diğer insanlara değil de yalnız size ait ise ve iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin bakalım! De" hitabını hatırlatmış ve onların samimi olmadığını gerçekte dünya nimetlerini peşinde olduklarını söylemiştir.¹⁶⁴

3.1.4. Sahabelerle İlgili Görüşleri

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Hac Suresi 41. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in sahabe hakkında söylediği "Hz. Ebu Bekir hilafet makamına getirilince hep birden mürted oldular" şeklindeki görüşlerinin aksine Allah Teala onları dünyaya hakim kıldığını, yeryüzünde iktidar verdiğini haber verip kendilerine cenneti vadediyor demiştir.¹⁶⁵

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Fetih Suresi 29. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in sahabe hakkında söylediği Resulullah'ın vefatından sonra ashabın hepsi irtidad edip küfre dönmüşlerdir gibi sözlerin reddetmektedir. Çünkü Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükafatı vadedmektedir. Böyle bir vaadin olması ashab-ı kiramın Resulullah (s.a.) döneminde oldukları halde sebat ettiklerine işaret etmektedir diyerek Bâtniler'in sahabe hakkındaki iddiaların reddetmiştir.¹⁶⁶

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Haşr Suresi 10. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in insanlar hilafeti Ebu Bekir es-Sıddık'a (r.a.) vermekle küfre girmiştir demelerinin yanlış olduğunu gösteren işaretler vardır demiştir. Cenab-ı Hak müşrikler için istiğfarda bulunmayı yasaklamıştır. Bu ayette onlar için istiğfara izin verdiğine göre, bu, onların

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XVI, 203-204

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IX, 501-502.

¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XIV, 29.

işledikleri günahların kendilerini imandan çıkarmadığını gösterir diyen Mâtürîdî ayetin devamındaki “kalplerimizde, iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma” duasının da bu kişilerin yaptıkları kendilerini imandan çıkarsaydı anlamsız olacaktı diye açıklamıştı.¹⁶⁷

3.1.5. Mead İle İlgili Görüşleri

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Yasin Suresi 78. Ve79. ayetlerin tefsirini yaparken Bâtıniyyenin “mahlukat aynı bünye ile ve başlangıçtaki suretleri ile yaratılmazlar, ancak Cenab-ı Hak onları dünyada gördükleri şeklin dışında ruhani varlık olarak yaratır” görüşünün bu ayetle çürütüldüğünü, ayetin açık şekilde onları yalanladığını ve Allah “çürümüş kemikleri ilk başta yaratan diriltecek” hitabıyla onların inkar ettikleri ve imkansız gördükleri o kemikleri dirilteceğini haber veriyor demiştir.

Mâtürîdî yine bu ayetlerin Bâtıniyye’nin ”bu bilgiye düşünüp tefekkür ederek değil, Peygamber’in öğretmesi ve haber vermesiyle ulaşılır” şeklindeki görüşünü de iptal ettiğini söylemektedir. O eğer mesele onların dediği gibi olsaydı ayetlerdeki “Kendi yaratılışını unuttu”, “Kendi kendilerine bir düşünmezler mi”, “İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?” beyanlarının bir anlamı olmazdı demiştir.

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Mu’mın Suresi 15. ayetin tefsirini yaparken Bâtınilerin ayette geçen “buluşma günü” ifadesinden maksat, cesetlerden doğan suretlerin, dünyadaki iyi ve hayırlı amellerin ruhani suretleriyle buluştuğu gündür dediklerini söylemiştir. Onlara göre ölen herkes, kendisinin hayırlı amelleri ile ruhani surette tekrar doğar; bedenlerden doğan bu suretler, beden öldükten sonra cesetlerden çıkan suretleri ile buluşurlar. Dolayısıyla onlara göre tekrar dirilme ruhlar için söz konusudur., bu nurani ruhlar da halis ve katışıksız nurla birleşirler. B görüşlerine “Ogün onlar ortaya çıkarlar.”¹⁶⁸ Ayetini delil gösterirlerdi.

Mâtürîdî bunun yanlış bir görüş olduğunu çünkü mesele Bâtıniler’in dediği gibi olsaydı, canlılar uyurken ve ruhani suretler bedenden ayrılırken, gerçek olmayan birtakım karışık rüyalar görürler. Halbuki uyanırken gördükleri gerçektir ve karışık değildir. Bu

¹⁶⁷ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XV, 84

¹⁶⁸ Eş-Şura, 42/7

gerçek, meselenin onların düşündükleri ve vehmettikleri gibi olmadığını gösterir demiştir¹⁶⁹

Yine Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta Rahman Suresi 26. Ve 27. ayetlerin tefsirini yaparken Bâtınilerin bu ayetlerde açıkça belirtilmiş olmasına rağmen dünyevi nefsin fani, ruhani nefsin ise baki olduğunu savunmuşlardır demiştir.¹⁷⁰

Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta Kıyâme Suresi 3. Ve 4. Ayetlerin tefsirini yaparken Bâtıniler'in bedenlerin yok olup gideceğini telef olacağını, dirilmenin ruhani nefisler için söz konusu olacağını söylediklerini bu ayetin onları yalanladığını söylemiş ve eğer onların söyledikleri doğru olsaydı "Evet, ,parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter" hitabının boşa olacağını ayrıca Yasin suresi 10. ayette" Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek" şeklinde hitap etmiştir, yüce Allah, dirilecek olanların başkası değil sadece ilk kez yaratılan nefisler olduğunu haber verdiğini söylemiştir.¹⁷¹

3.1.6. Zaman-Tarih öğretisi

Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta Mü'minun Suresi 116. Ayetin tefsirini yaparken ayette geçen "O, şerefli arşın sahibidir." Bölümünde geçen Arş ifadesinin Bâtıniyye tarafından kıyamet olarak kabul edildiğini ve kendisinin de bu görüşe katıldığını söylemiştir. Fakat onların "O, zamanın sahibidir" dediklerini kendisinin ise bunun bilinen kıyamettir ki saat diye de anılır demiştir.¹⁷²

3.1.7. Bâtın-Zâhir

Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta Hadid Suresi 3. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen "O, Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtın'dır. O her şeyi bilir." İfadesi içi Bâtıniler "O Evvel'dir, ilk var edilendir; Ahir'dir, ikinci var edilendir anlamına gelir. O Zâhir'dir, yani konuşandır, ondan maksatta Resulullah'tır (s.a.). O Bâtın'dır yani tefsir edendir. Onlar şunu söylüyorlar: İlk var edilen ikinci var edilene destek olur ve onun yardımı ile ikinci var edilen bu alemi ve insanları yaratır. Çünkü onlar ikinci var edilenin bu alemi ilk var edilenin yardımı ile idare ettiğini ve onun yardımıyla insanları yarattığını söylüyorlar. Zâhir olan, yani konuşan da şeriatleri uygulayandır. Bâtın olan da tefsir edendir, yani

¹⁶⁹ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XIII, 94.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XIV, 294.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XVI, 294-295.

¹⁷² Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, X, 99.

natik olanın(konuşanın), yani Resulullah'ın (s.a.) uyguladığı şeriatleri açıklayandır. Onlar Allah Teala'yı evvel, ahir, zâhir ve Bâtın olmakla nitelemiyorlar, bu türlü niteliklerle Allah'ı nitelemenin caiz olmadığını söylüyorlar, çünkü onlara göre evvel olmak ahir olmayı, zâhir olmakta Bâtın olmayı ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla bu dünyada bu vasıflardan her biri diğerini iptal etmektedir”

İmam Mâtürîdî, Bâtıniyye'nin bu iddialarına “Sizin ilk ve ikinci yaratılan, natı kolan ve Bâtın olana dair söylediğiniz sözlerin hiçbirinin aslı ve anlamı yoktur” diye cevap vermiştir. “O, Evvel ve Ahir” dir, Zâhir ve Bâtın’dır” ayetinde tevhid ifade edilmektedir diyen Mâtürîdî Allah'ın zatıyla evvel, zatıyla ahir, zatıyla zâhir ve zatıyla Bâtındır demiştir. Allah'ın bu şekilde ifade etmesi kendisinin başkası gibi evvel, başkası gibi ahir olmadığını, aynı şekilde kendisinin zâhir olmasının başkasının zâhir gibi ve kendisinin Bâtın olmasının da başkasının Bâtın olması gibi olmadığını anlaşılabilmesi içindir ¹⁷³ demiştir. Duyulur alemde çelişik görülen bu isimleri Allah Teala sadece kendi zatına ait olarak belirtmiştir şeklinde açıklama getirmiştir.

3.1.8. Te'vil

Mâtürîdî Tev'ilat'ta en-Neml Suresi 18. yetin tefsirini yaparken ayette geçen karınca sözünü Bâtıniyye hakiki manada kullanılmadığını aynı şekilde hüdhüd (ibibik) içinde maksadın bildik hüdhüd olmadığını zira hüdhüdün Süleyman'dan ve başkalarından daha çok bilgi sahibi olmasının mümkün olmadığını dolayısı ile bir insanı kastettiğini, onunda insanları hidayete çağıran, onları doğru yola ileten “İmam” olduğunu söylediklerini bunun kabul edilemeyeceğini söylemiştir. O bu hadiseyi Allah'ın hayreti mucip olmak üzere haber verdiğini, eğer o, ayağı konuşan söz sahibi bir insan olsaydı o takdirde onun bildirilmesinde hayreti mucip olacak bir şey, anlatılmasında da bir yararı olmazdı demiştir.¹⁷⁴

Yine Mâtürîdî Tev'ilat'ta en- Neml suresi 21-22. ayetin tefsirini yaparken Bâtıniyye'nin ayette hüdhüd için geçen “Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım yada onu boğazlarım!” ifadesi için Süleyman peygamberin herhangi bir şey ile yükümlü olmayan bir kuşa ceza kesmesi ihtimal dahilinde değildir, o bildik hüdhüd değil mükellef olan bir insandı demişlerdi demektedir. Ancak Sad Suresi

¹⁷³ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XIV, 357.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, X, 429-430.

3¹⁷⁵8/31-32 de Hz. Süleyman kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyan atları geri çağırıp ayaklarına ve boğazlarına vurmıştu diyerek hayvanların cezalandırıldığı örnekler olduğunu belirten Mâtürîdî hüdhüdün cezalandırılmasının da bu türden olabileceğini belirtmiştir.¹⁷⁶

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Müderris suresi 30. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “Orada on dokuz görevli var” ifadesinin Bâtıniler tarafından âlemin terkiibini ifade eden sayıların ruhaniyet âlemine ait sayıları tanıttığını iddia ettiklerini söylemiştir. Onlara ruhaniyet âlemindeki sayıları, maddi aleme tahsis edilmiş sayıları kavramaya delil kılmak yerine, âlemin terkiibini ifade eden sayıları, ruhaniyet âlemine tahsis edilmiş sayıları öğrenmeye daha uygun kabul eden kimdir diye sormuş ve ruhaniyette belirlenmiş olan sayıların hangi vasıftan dolayı belirlendiği içlerinde hangi hikmetin bulunduğu onlara sorulduğunda cevapları onların cahilliklerini ve acizliklerin ortaya çıktığını söylemiştir.¹⁷⁷

3.1.9. Ahiret

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Müdessir suresi 30. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen Mâtürîdî Tev'ilat'ta Al-i Mü'minun suresi 100. ayetin tefsirini yaparken ayette geçen “ Önlerinde yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.” İfadesinin Bâtıniyye'nin Ba's yani yeniden diriltilmekten maksadın salih amellerin birer ruhani surete büründürülmesi ve ebedî olarak o ruhani suretlerle sevaplanması, kafir için de işlemiş olduğu kötü işlerin kötü ruhani şekillere bürünmesi ve onların ebedî olarak o kişiye azap vermeleri şeklindeki inançlarına reddiye vardır demiştir.¹⁷⁸

3.1.10. Melekler

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Al-i İmran Suresi 180. ayetin tefsirini yaparken “Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.” Ayetinin Karmatiler'in gökte yaşayanların ölmeyecekleri inancını geçersiz kıldığını söyleyerek varisin murisin halefi olan kişiye deneceğini dolayısıyla ayetin gökte yaşayanlarında öleceğini ifade ettiğini söylemiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, X, 433-434.

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, X, 433.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XVI, 263.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, X, 88.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, II, 545.

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Buruc Suresi 22. ayetin tefsirini yaparken Bâtıniler'in ayette geçen "Levh-i mahfuzdadır" ifadesi için "Kalem" ilk yaratılan varlık "levh"i ise ikinci yaratılan varlık olarak nitelendirdiklerini ve onların ilk yaratılan ikinci yaratılana işaret eder, dolayısıyla onu inşa edendir şeklinde kuruntuları olduğunu söylemiştir. Onlar ilk var edilene "Bari" ikinci var edilene "Halik" ve "Rahman" dediklerini; felsefecilerin ise ilk varlığa "Akıl" ikinciye ise "nefs" dediklerini, sonra da nefislerden çoğalma (tevalüd) meydana geldiğini söylediklerini belirtmiştir. Mâtürîdî Bâtınilerin ve felsefecilerin levh ve kaleme isim icat etmesinin caiz olmadığını, aksine delile dayalı olarak onlara ne isim verilmişse biz o ismi veririz demiştir. Ve biz "Levh" ve "Kalem" olarak isimlendirildiklerini bu itibarla başka isimlerle adlandırılmalarının uygun olmadığını söylemiştir.¹⁸⁰

3.2. İsnâaşeriyye 'ye Yönelik Eleştiriler

Mâtürîdî İmâmiyye'ye karşı yaptığı eleştirilerinde daha ziyade "Râfıza" olarak isimlendirmiş, nadiren de Şîa olarak isimlendirmiştir. Yaptığı eleştiriler daha çok sahabe ile ilgili görüşleri, Hz. Ebu Bekir'in ilk halife olması, Hz. Alinin İmameti, Ehl-i Beyt ve rec'at konuları ile ilgilidir. Aslında bütün bu konular birbirleri ile ilişkilidir ama biz daha rahat anlatabilmek için başlıklar halinde incelemeye çalışacağız.

3.2.1 Hz. Ali'nin hilafeti

Şîi fırkaların genel özelliklerini açıklarken bu fırkaların tamamının Hz. Ali'nin sahabenin en eftali olduğunu konusunda fikir birliği vardır. Bu fırkalardan Zeydiyye Hz. Ali-Hz. Fatima evlatlarından İmamet şartları taşıyan kişi İmam'dır derken İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye ise İmamet'in vahy nass ile bildirildiğini iddia etmişti. Onlara göre peygamber İmameti Hz. Ali'ye vermiş O'da Hz. Hasan'a devretmiştir. Daha sonra Hz. Hüseyin ve onun neslinden gelen ve bir önceki imamın bildirdiği imamlar gelmiş on ikinci imam Muhammet Mehdi ile imamet tamam olmuştur. O beklenen Mehdi'dir ve şu an gaybettedir.

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Maide Suresi 55. ayetini Şîilerin Hz. Ali(r.a) hilafetine delil gösterdiklerini bu ayetin Hz. Ali(r.a) rûkûda iken yüzüğünü tasadduk etmesi üzerine gelmiştir dediklerini ifade etmiştir. Mâtürîdî, bu ayetle Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'den

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ülur'an Tercümesi*, XVII, 169.

üstün olduğunu hilafetin onun hakkı olduğunu savunduklarını söylemiştir. O bu ayetin bu olay üzerine geldiği farz edilse bile bunun halifelik Hz. Ali'nin hakkı olduğu manasına gelmeyeceğini bunun sadece Hz. Ali'nin faziletini veya "ameli sagir"ın namazı bozmayacağı manasına geleceğini ifade etmiştir. Mâtürîdî, burada "Hz. Ali'nin (r.a.) bile hilafetin kendi hakkı olduğunu düşünmediği bir ortamda biz de onun hakkı olduğunu düşünmüyoruz." demiş ve Hz. Ali' den "Ebu Bekir, Resûlullah'tan (s.a.) insanların en hayırlısıdır veya bunun gibi bir söz söylemiştir"¹⁸¹ hadisini zikrederek görüşünü desteklemiştir.¹⁸²

Mâtürîdî, Hz. Ali'nin hilafeti için getirilen delillerden "Sen bana nispetle Musa'ya karşı Harun'un konumundasın yalnız benden sonra peygamber yoktur.", "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur" demesi ve rükûda yüzük tasadduk etmesi hadisinin hilafeti gerektirmediğini savunmuştur.¹⁸³

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Hud Suresi 84. Ayetin tefsirini yaparken ayette geçen "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı yolladık" ifadesini yorumlayarak Kur'an'da Medyen halkı ile dinde kardeş olmadıkları halde beşer olmasından dolayı kardeş olarak nitelendirildiğini söylemiştir. Buna dayanarak Rafiziler'in Resulullah (s.a.) ile Hz.Ali'nin(r.a.) soy itibariyle kardeş olduklarını delil göstererek Hz. Ali'nin(r.a.) Hz. Ebu Bekir'den(r.a.) daha üstün olduğu şeklindeki iddiayı çürütecek şekilde kardeş olmanın fazileti gerektirmediğine delildir demiştir.¹⁸⁴

3.2.2 Hz.Ebu Bekir'in hilafeti.

Mâtürîdî, Maide 54. ayetin tefsirinde dinden dönenlerle savaşanların övüldüğünü (ehl'ür-ridde) dolayısıyla Hz. Ebu Bekir'in hilafetine delil olduğunu söylemiştir. Peygamberimizden "Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir." Rivayeti ve benzeri haberler Hz. Ali'nin (r.a) hilafete talip olduğu ve savaştığı dönemle ilgilidir. "Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir döneminde hilafetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur" demiştir. Çünkü bu durumda üzerindeki ilahi

¹⁸¹ Buhari, "Fadâilu ashâbi'n-nebî", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 7.

¹⁸² Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IV, 264-265

¹⁸³ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IV, 266.

¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, VII, 241.

hakkı yok etmiş olurdu. O'nun, bu sırada sessiz kalıp talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil Ebu Bekir'in hakkı olduğunu gösterir” demiştir.¹⁸⁵

Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta Hac Suresi 41. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in sahabe hakkında söylediği “Hz. Ebu Bekir hilafet makamına getirilince hep birden mürted oldular” şeklindeki görüşlerinin aksine Allah Teala onları dünyaya hakim kıldığını, yeryüzünde iktidar verdiğini haber verip kendilerine cenneti vadediyor demiştir.¹⁸⁶

Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta Fetih Suresi 29. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in sahabe hakkında söylediği Resulullah'ın vefatından sonra ashabın hepsi irtidad edip küfre dönmüşlerdir gibi sözlerin reddetmektedir. Çünkü Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükafatı vadetmektedir. Böyle bir vaadin olması ashab-ı kiramın Resulullah (s.a.) döneminde oldukları halde sebat ettiklerine işaret etmektedir diyerek Bâtıniler'in sahabe hakkındaki iddiaların reddetmiştir.¹⁸⁷

3.2.3 İmamet

Mâtürîdî *Tev'ilat*'ta en-Nisa Suresi 59. ayetin tefsirini yaparken bu ayette “Rafiziler'in(Şîîler) devlet başkanlığı konusundaki sözlerini iptal etmeye delil vardır demiştir. O ayette geçen ve itaat edilmesi söylenen ulu'l-emr'in şu üç gruptan birisi olması gerektiğini ifade etmiştir: Ya devlet adamları ya fakihler veya Şîîlerin iddia ettiği İmam. Eğer ulu'l-emr konusunda kastedilen anlam fakihler veya devlet adamları ise Şîîlerin niteliklerini belirttikleri İmam olması mümkün değildir, çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:” Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygamberine götürün”. Onlara göre belirledikleri İmama itaatte bulunmak farzdır, aralarında tartışma bulunmakla birlikte İmama muhalefet mezheplerince küfürdür. Şayet durum onların dedikleri gibi olsaydı -en doğrusunu Allah bilir ya-Cenab-ı Hak tartışma konusunda İmama götürün diye buyururdu. Çünkü buna muhalefet eden kimse küfre girer. Halbuki O, tartışılan hususu Allah'ın Kitab'ına ve Resul'ünün Sünnet'ine götürülmesini emretmiştir bu durum, herhangi birine ait söz ve emrin Resulullah'ın sözüne denk

¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IV, 262.

¹⁸⁶ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IX, 501-502.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XIV, 29.

olamayacağını göstermiştir. Resul vefat etmişse sünnetine götürün demektir” demiştir.¹⁸⁸

Yine ayetin aralarında anlaşmazlığa düşerlerse ifadesinden yola çıkan Mâtürîdî bu ulu’l emr Şîilerin söylediği imam olmayacağını çünkü onun tek kişi olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî’ye göre bu ulu’l- emr aralarında ilmi tartışma yapabilen ilim adamlarıdır.¹⁸⁹

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Tevbe Suresi 100. ayetin tefsirini yaparken “Muhacirleri ve Ensar’ın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur” şeklindeki beyanın Rafiziler’i Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ve bu sahabenin (r.a) İmamet ve hilafet işlerini üslenmeleri sebebiyle hak üzere olmadıklarını ve zalim olduklarını kabul etmektedirler. Halbuki bu sahabelerin Muhacir ve Ensar sınıflarına girdiği bilinmektedir. Sonra Cenab-ı Hak onlardan razı olduğunu, onlarında kendisinden razı olduklarını bildirmiştir. Bu durum, onların işlerinde hak üzere ve doğru olduklarını göstermektedir.

Yine ayette, sahabeyi taklit etmenin ve onlara uymanın caiz oluşuna dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, “onlara güzelce uyanlar” mealindeki beyanla Muhacir ve Ensara uyanları övmüştür. O, onların hepsinden razı olduğunu bildirmiştir. Bunları zikreden Mâtürîdî bu durum da onlara uymanın vacip olduğun belirterek bunu terk etmenin caiz olmadığını söylemiştir.¹⁹⁰

Mâtürîdî Tev’ilat’ta Haşr Suresi 10. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler’in insanlar hilafeti Ebu Bekir es-Sıddık’a (r.a.) vermekle küfre girmiştir demelerinin yanlış olduğunu gösteren işaretler vardır demiştir. Cenab-ı Hak müşrikler için istiğfarda bulunmayı yasaklamıştır. Bu ayette onlar için istiğfara izin verdiğine göre, bu, onların işledikleri günahların kendilerini imandan çıkarmadığını gösterir diyen Mâtürîdî ayetin devamındaki “kalplerimizde, iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma” duasının da bu kişilerin yaptıkları kendilerini imandan çıkarsaydı anlamsız olacaktı diye açıklamıştı.¹⁹¹

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, III, 258.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, III, 263

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, VI, 472.

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Tev’ilat’ül-Kur’an Tercümesi*, XV, 84

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Fussilet Suresi 47. ayetin tefsirini yaparken bu ayette geçen "Kıyametin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir" ifadesine rağmen Rafiziler, kendi imamlarının onu bildiği kanaatindedirler ve onlar " Kıyametin saati şu zamandaki şu imamdadır" derler demiştir. Mâtürîdî "yer ve gök ehlinden Cenab-ı Hakk'a iman eden ve peygamberleri tastik eden herkes,kendilerinde kıyametin bilgisinin bulunmadığında ittifak ederler Kıyametin zamanına ait bilgi hiç şüphesiz Allah katındadır" diyerek Rafiziler'in iddialarının bu hükümlere aykırı olduğunu söylemiştir.¹⁹²

3.2.4 Ehl-i Beyt

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Hac Suresi 41.ayetin tefsirini yaparken ayetin"Evlerinizde oturun daha önce Cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekatı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir" ifadesinin ilk bölümünün Resûlullah'ın hanımları, ikinci bölümünün ise ailesi hakkındadır diyen Rafiziler'in Ümmü Seleme'den gelen "Bundan Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin kastedilmiştir." Rivayetini savunduklarını, buradaki kirliliği gidermeyi ve tertemiz kılmayı şartlı(mukayyed) değil mutlak olarak vadettiğini ve ayetin ilk kısmının müennes sigâ ile gelmesi bu kısmın hanımları işaret etmektedir dediklerini söylemiştir. Yine onların Peygamberimizin "Size benden sonra iki emanet bırakıyorum Allah'ın kitabı vesoyum(ıtretim) olan Ehl'i-Beytim. Bu ikisine tutduğunuz müddetçe sizi kevser havuzuna getirirler." Hadisindeki "ıtret" kelimesini Ehl'i-Beyt olarak açıklamışlardır demiştir.

Mâtürîdî, ayetlerin birbirinden bağımsız olmadığını, örfte Ehl'i-Beyt'in hem çocukları hem de eşleri kapsadığını ya ikiini birden yada sadece eşleri hakkındadır denmesi gerektiğini , hanımların Ehl'i Beyt kapsamından çıkarılamayacağını söylemiştir. O ilk ayetin müennes sigâ, ikincinin müzekker sigâ ile gelmesinin ikincide hem kadın hem erkekten bahsedildiğinde müzekker kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Allah'ın onlara yönelik vaadi mukayyet değildi sözünü de isabetli bulmayan Mâtürîdî, Resûlullahın hanımlarının kirlilik nispet edilecek davranışta bulunmayacaklarını söylemiştir. "ıtret" kelimesini sünnet olarak açıklamış ve "Size iki emanet bırakıyorum:

¹⁹² Matürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, XIII, 158.

Allah'ın kitabı ve sünnetim. Ey Ehl'i Beyt'im!" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ümmü Seleme'den aktarılan rivayette Hz. Peygamber'e ben Ehl'i- Beyt'ten değil miyim? Diye sorduğunu onunda "evet öyledir, inşallah" diye cevap verdiğini söylemiştir.

3.2.5 Sahabenin durumu

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Hac Suresi 41. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in sahabe hakkında söylediği "Hz. Ebu Bekir hilafet makamına getirilince hep birden mürtet oldular" şeklindeki görüşlerinin aksine Allah Teala onları dünyaya hâkim kıldığını, yeryüzünde iktidar verdiğini haber verip kendilerine cenneti vadediyor demiştir.¹⁹³ Yine Hac Suresi 58. Ayetin tefsirinde "Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenler" in ödüllendirileceği vaat ediliyor diyen Mâtürîdî, bu ayetin de Rafıza'nın görüşlerini çürüttüğünü belirtmiştir.¹⁹⁴

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Fetih Suresi 29. ayetin tefsirini yaparken ayetin Rafiziler'in sahabe hakkında söylediği Resulullah'ın vefatından sonra ashabın hepsi irtidat edip küfre dönmüşlerdir gibi sözlerin reddetmektedir. Çünkü Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükafatı vadetmektedir. Böyle bir vaadin olması ashab-ı kiramın Resulullah (s.a.) döneminde oldukları halde sebat ettiklerine işaret etmektedir diyerek Bâtıniler'in(Şiîlerin) sahabe hakkındaki iddiaların reddetmiştir.

3.2.6 Rec'at

Mâtürîdî Tev'ilat'ta Enbiya Suresi 95.ayetin tefsirini yaparken ayette geçen" Helak ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkansızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir." İfadesinin Râfizîler'in "Ali ve filan kişi geri dönecektir(rec'at)" iddialarını reddediyor ve geri dönemeyeceklerini belirtmiştir.¹⁹⁵ Yine İmâmiyye'yi recat anlayışını isim vermeden eleştirmiştir. Mâtürîdî Tev'ilat'ta Mü'minûn Suresi 99. Ve 100. ayetlerin tefsirini yaparken ayetlerde geçen" Rabbim! Beni geri gönder" der. "Geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. İfadekerini yorumlarken ayette" kella" ifadesinin kullanılmasının onların isteklerinin reddedilmesi içindir demiştir. Onların geri döndürülmelerinin bir yararı yoktur. Zira eğer geri döndürülecek olsalar gene umdukları

¹⁹³ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IX, 501.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IX, 518.

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Tev'ilat'ül-Kur'an Tercümesi*, IX, 422.

şeyi elde edemeyeceklerdir. “Yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır” ifadesinde ki dirilmenin sūra iki üflenmesi ile ilişkilendirmiştir

SONUÇ

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet inanç esaslarının sistematığının oluşmasında çok büyük katkılar yapmış günümüze kadar İslam alimlerini etkilemiş bir Kalam âlimidir. Kendisinin kalam, fıkıh ve tefsir alanında eserleri mevcuttur. Ehl-i Sünnetin en büyük kollarından biri olan Hanefiliğin inanç esaslarını düzenlemiş ve değişik mezhep, felsefe ekolü ve dinlere inanç esasları hakkında cevaplar vermiş, kitaplar yazmış ve öğrenciler yetiştirmiştir. Ehl-i Sünnet inançlarını kalam metodu ile savunmak için metot geliştirmiş, metot ve içerik açısından kendinden sonraki âlimlere örnek olmuştur.

Peygamberimizin vefatından sonra gerek İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması gerek değişik inançlara sahip insanların İslam'ı kabul etmesi ve gerekse Müslümanlar arasında çıkan görüş ayrılıklarının, çatışmaların sonucunda önceleri siyasi olarak başlayan ama daha sonra itikâdî alanı da kapsayan değişik düşünce ekolleri oluşmuştu. Bu ekollerden bazıları zamanla kaybolup giderken bazıları kendi sistematığını oluşturmuş ve günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Ehl-i Sünnet dışı ekollerin en büyüğü olan Şîî gruplar da günümüzde varlıklarını devam ettirmektedirler. Şîî gruplar günümüzde dünya Müslümanlarının yaklaşık %10-14 çivarını oluşturmaktadır. Günümüzde yaşayan Şîî mezheplerden Zeydiyye, İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye Mâtürîdînin yaşadığı dönemde Samaniler devletinde oldukça aktif faaliyet göstermekteydiler. Mâtürîdî Ehl-i Sünnet dışı dini gruplara, felsefecilere ve diğer dinlere karşı Ehl-i Sünnet inançlarını savunurken bu Şîî mezheplerin iddialarına, inançlarına karşı görüşlerini de dile getirmiştir. İmam Mâtürîdî'nin bu görüşlerini elimizde ona ait olduğu bilinen kitabü't Tevhid ve te'vilâtu'l-Kur'ân kitaplarından öğreniyoruz. Mâtürîdî, kendi döneminde ki özellikle İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye akımlarının iddialarını çürütmek için çalışmıştır. Eleştirileri genel olarak akâid konuları hakkındadır.

Mâtürîdî, eserlerinde İsmâîlîli için Bâtınîlik ve Karâmita isimlerini de kullanmıştır. O dönemde mısırdaki kurulmuş bulunan Fatımî devletinin gönderdiği dâîler Samanîler devleti içinde de yoğun propaganda faaliyet yürütmekteydiler. Horasan bölgesinde çok sayıda taraftarları mevcuttu. Mâtürîdî, İsmâîlîliği Allah'â teşbih korkusuyla sıfat ve isim nispet etmemelerini, Allah'tan başkalarına yaratma gücü nispet etmelerini, Allah'a ilk akli yaratmayı irade olmadan (sudur) nispet etmelerini, Kur'an'ın geçen "el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın" ifadelerini sırasıyla Akl, Nefs, Resul ve Sahibu't Te'vil'e nispet etmelerini eleştirmiş ve bu konularla ilgili görüşlerini açıklamıştır.

Bâtniyye'nin "Kalem" için el-Mübdau'l-evvel ve "Levh-i Mahfuz" için el-Mübdau's-Sanî demelerini, el-Mübdau'l-evvel'i Barî olarak, el-Mübdau's-Sanî'yi halîk ve rahman olarak kabul etmelerini eleştirmiş bu gibi isimlendirmelerin yanlış olduğunu, Levh ve Kalem şeklinde isimlendirmenin daha doğru olduğunu söylemiştir.

Mâtürîdî, İsmâîlîliğin Kur'an'da geçen bazı sayılar üzerinden yaptıkları yorumları eleştirmiş ve bunların delilsiz yorumlar olduğunu belirtmiştir. Onların bu yorumlarını neden yaptıklarını açıklamaktan aciz olduklarını söylemiştir.

İsmâîlîler, özellikle de Karâmita kolu, dini tarihi yedi döneme ayırmışlar ve şariat getiren "Natık" diye isimlendirdikleri Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, ve Muhammed olmak üzere peygamberler ve her peygamberden sonra onun getirdiği şariatleri açıklayan yedi "vasî" olarak isimlendirdikleri imamların geldiğini bu imamları takiben gelen Natık'ın kendinden önceki şariatı kaldırdığını yedinci ve son dönemin Natık'ının ölmediğine inandıkları Muhammed b. İsmail b. Cafer es-Sâdık'tır demişlerdir. O'nun Kaim Mehdi olarak zuhur edeceğini iddia etmişlerdir. Mâtürîdî, İsmâîliyyenin bu peygamberlik anlayışını kabul etmelerini reddetmiş ve Kur'an'dan ismi geçen diğer peygamberlerin isimlerini deliller getirerek onların söylediğinin aksine Kur'an'da altıdan fazla peygamber adının zikredildiğini söyleyerek onların görüşlerinin isabetsiz olduğunu belirtmiştir. Mâtürîdî, İsmâîliyyenin peygamberliğin "beşeriyet cevheri ile değil ruhaniyet cevheri ile" görüşüne Kur'an'da peygamberlerin beşer olduğu ile ilgili ayetleri zikrederek reddetmiştir.

Bâtınîlerin Kur'an'ın peygamberin kalbine mana olarak vahyedildiğini ve peygamberin onu Arapça yazdığını iddia etmelerini de ayetlerden deliller getirerek reddetmiştir.

Mâtürîdî, Bâtınilerin ve Râfizilerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinden çıktıkları şeklindeki görüşlerini şiddetle eleştirmiştir. Kur'an'dan çeşitli deliller getirerek sahabeden "Mü'min" olarak bahsedildiğini savunmuştur.

Mâtürîdî, Bâtınyye'yi "Masum İmam" anlayışı nedeniyle de eleştirmiştir. Kur'an'daki nebilerle ilgili ve Hz. Süleyman ve Hüdüd kıssası gibi te'vile uygun olan çoğu ayeti delilsiz olarak imameti desteklemek için kullanmışlardır demiştir.

Haşrın sadece ruhani olacağını iddia eden İsmâililere yine ayetlerle cevap vermiştir. Kıyamet ve Saat'in Kaimu'z-Zaman tarafından izhar edileceği şeklindeki görüşlerini ayetlerin yalanladığını belirtmiştir.

Mâtürîdî, İmâmiyye'yi eleştirirken onların sahabenin durumu , Ehl-i Beyt'in kim olduğu, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti, Hz. Ali'nin hilafeti, İmamet anlayışları ve Recat konularında eleştirilerde bulunmuştur.

Mâtürîdî, İsnâaşeriyye'nin Hz. Peygamberimiz'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'i halife seçmesiyle irtidat ettiği şeklindeki görüşlerini Hacc suresi 41.ve 58. Ayetleri, Nur suresi 55. ayeti Fetih Suresi 29. Ayeti ve Haşr Suresi 10., Tevbe Suresi 100.ayetleri delil göstererek Kur'an'da sahabeden, mü'min, istiğfar etmelerine izin verdiğini, Ensar ve Muhacir'leri övdüğünü, onlara mağfiret ve mükafat vadettiğini söyleyerek reddetmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in , Hz. Ali'nin hilafeti ve imamet konusunda Fetih Suresi 29., Hac Suresi 41. Ve 58., Fussilet Suresi 47., Haşr Suresi 10., Tevbe Suresi 100., en-Nisa Suresi 59., Maide 54.ve 55., Hud Suresi 84.,ayetleri delil göstererek İsnâaşeriyye'nin görüşlerine cevaplar vermiştir.

Recat konusunda ki Râfıza'nın görüşlerini Enbiya Suresi 95.ve Mü'minûn Suresi 99. Ve 100. ayetlerini delil göstererek reddetmiştir.

Bütün çalışmamız da gözlemledik ki İmam Mâtürîdî Şîî mezheplerin görüşlerine cevap verirken, Müslümanım diyen herkesin ortak paydası olan, Kur'an'dan deliller kullanmıştır. Ayrıca mezheplerin kullandığı akıl yürütme metotlarını da onlara cevap verirken kullanmıştır. Öncelikle mezheplerin görüşlerini açıklamış daha sonra onlara cevap vermiştir. Hiçbir şekilde tekfir yoluna gitmemiştir. Bazı konuları işlerken bu

konunun kabulünün küfre götüreceğini ifade etse de isimlendirme yapmamaya özen göstermiştir.

İmam Mâtürîdî'nin Rafizî mezhepleri ve diğer dinleri eleştirirken yaptığı yorum ve açıklamalardan onun konulara ne kadar iyi hakim ve yaptığı eleştirilerin günümüzde de geçerli olduğunu gördük.

KAYNAKLAR

- Abdülcabbar Kadi, *Œerhu'l Usuli'l- Hamse*, (Çev: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, I.
- Avcu Ali, *Karmatiler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2009.
- Daftary Farhad, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2017.
- Daftary Farhad, *Şiî İslam Tarihi*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2016.
- Ecer Ahmet Vehbi, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Ekinci Abdullah, *IX-XI Yüzyıllarda Karmatilerin Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2002.
- El Kuleyni, *Usul-u Kafi*, Da'ul Hikem Yayınları, İstanbul 2008, Cilt: I.
- El-Bağdadi Abdülkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2011.
- el-Matürîdî İmam Ebu Mansur, *Kitâbü't-Tevhîd*, (Terc: Bekir Topaloğlu), Ensar Neşriyat, İstanbul 2017.
- Fığlalı Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008.
- Fığlalı Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2008.
- Gökalp Yusuf, "Zeydîye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 2.
- Gökalp Yusuf, "Zeydîye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2.
- Gölcük Œerafettin, *Kelam Tarihi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2018.

- Gulpaygani Rabbani, *Kelamî Fırkalar ve Mezhepler*, el-Mustafa yayınları, İstanbul 2014.
- Gulpaygani Üstad Ali Rabbani, *Kelamî Fırkalar ve Mezhepler*, El-Mustafa Yayınları, 2014.
- Hizmetli Sabri, “Karmatiler” maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX.
- Hizmetli Sabri, “Karmatiler” maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX.
- İbn Nedim, *El-Fihrist*, Çıra yayınları, İstanbul 2017.
- İpek, Yasin Ender Atalay, Murat Serdar, Harun Işık, *Şîa'dan Kızılbaşlığa Alevilik*, Ekim Yayınları, İstanbul 2014.
- Kaşifu'l Gıta, (Çev. Abdulkakiy Gölpınarlı) *Caferi Mezhebi ve Esasları*, Zaman Yayınları, İstanbul 1979.
- Komisyon, *Ehli Beyt Mezhebine Göre Usul-u Din*, Kevser yayınları, İstanbul 2015.
- Korkmaz, Sıddık, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*, İz Yayıncılık , İstanbul 2015.
- Kuleyni El, *Usul-u Kafi*, Da'ru'l Hikem Yayınları, İstanbul 2008.
- Kummî/ Nevbahti, *Şîi fırkalar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Kutlu Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- Muharremi Gulam Hasan, *Şîa Tarihi*, (Çev.: Hasan Karacan), Kevser Yayınları, İstanbul, 2013.
- Onat Hasan ve Kutlu Sönmez, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Öz Şaban; *Mezhep Araştırmaları*, 1-2, Güz 2008, s. 33.
- Öz Mustafa, *Ana Hatları ile İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.

- Öz Mustafa, *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 1993, İstanbul.
- Saduk Şeyh, *Tevhid*, (Çev. Zafer Aydaş), el Mustafa Yayınları, İstanbul 2014.
- Şehristani, *El-Milel ve 'Nihal*, (Çev: Mustafa Öz), Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2015.
- Tabatabai Allame M. Hüseyin, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*, Kevser Yayınları, İstanbul 2016.
- Tan Muzaffer, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.
- Topaloğlu Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2014.
- Topaloğlu Bekir, *Te'vilatü'l Kur'an tercümesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, C. I.
- Topaloğlu Şükrü, "Matürîdî" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII.
- Yeşilyurt Temel, *Başlangıcından Günümüze Kelam Tarihi*, Tez-mer Yayınları, Kayseri 2014.
- Yeşilyurt, Temel, *Rü'yetullah*, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruyetullah>